

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 36 (2010)

Η εκκλησία της Κύπρου ως φορέας ιδεολογικών και πολιτικών διεργασιών

Γιάννος Κατσοουρίδης

doi: [10.12681/hpsa.14506](https://doi.org/10.12681/hpsa.14506)

Copyright © 2017, Γιάννος Κατσοουρίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κατσοουρίδης Γ. (2017). Η εκκλησία της Κύπρου ως φορέας ιδεολογικών και πολιτικών διεργασιών. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 36, 37–71. <https://doi.org/10.12681/hpsa.14506>

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΩΣ ΦΟΡΕΑΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΔΙΕΡΓΑΣΙΩΝ

Γιάννος Κατσουρίδης*

Η Εκκλησία της Κύπρου αποτελεί έναν από τους κυριότερους δρώντες στην πολιτική, κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική ιστορία της νήσου. Το γεγονός αυτό καθιστούσε, διαχρονικά, δυοδιάκριτο τον διαχωρισμό της από το κράτος και την κοινωνία. Η επιρροή της αντικατοπτρίστηκε στη μετά την ανεξαρτησία περίοδο με την εκλογή του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ' στο ανώτατο κρατικό αξίωμα και εκτείνεται, έστω και μειωμένη, μέχρι σήμερα. Στο άρθρο αυτό εξετάζεται ο ρόλος της κυπριακής Εκκλησίας στις πρώτες δεκαετίες της αγγλικής κατοχής και, ιδιαίτερα, μέσα από το σχίσμα για τον αρχιεπισκοπικό θρόνο που εκδηλώθηκε στους εκκλησιαστικούς θεσμούς στις αρχές του 20ού αιώνα και την επίδρασή του στο πλέγμα των πολιτικών διεργασιών και σχέσεων εξουσίας της ελληνικής κοινότητας. Συναφές ζήτημα διερεύνησης συνιστά και η αντίστοιχη «κομματικοποίηση» του θρησκευτικού θεομίου, η μετατροπή του, δηλαδή, σε αρένα αντιπαράθεσης και εκδίωξης μιας σύγκρουσης που σημάδεψε όχι μόνο τη συγκεκριμένη περίοδο, αλλά ολόκληρη την εξέλιξη της πολιτικής ζωής στην Κύπρο.

Ο ρόλος του εκκλησιαστικού θεομίου σε μία κοινωνία εξετάζεται, συχνά, μέσα στο πλαίσιο του δίπολου «παράδοση-νεωτερικότητα», όροι οι οποίοι χρησιμοποιούνται από πολλούς ερευνητές ως αναλυτικά εργαλεία για την κατανόηση της εμφάνισης των σύγχρονων κοινωνιών.¹ Ένα από τα κύρια πολιτισμικά ζητήματα της πορείας προς τη νεωτερικότητα είναι η μετάβαση από μια θρησκευτική σε μια υλιστική θεώρηση των πραγμάτων και από μια ιερή σε μια εκκοσμηκευμένη θεμελίωση των κοινωνικών και ηθικών αξιών.² Με τη νεωτε-

* Ο Γιάννος Κατσουρίδης είναι Research Fellow στο Institute of Commonwealth Studies στο University of London.

1. Για τις έννοιες παράδοση και εκουγχρονισμός, βλ. Π. Ε. Λέκκας, *Η Εθνικιστική Ιδεολογία: Πέντε Υποθέσεις Εργασίας στην Ιστορική Κοινωνιολογία*, β' έκδ., εκδόσεις Κατάρτι, Αθήνα 1996, σ. 197-227.

2. St. Hall - B. Gieben, *Η Διαμόρφωση της Νεωτερικότητας. Οικονομία, Κοινωνία, Πολιτική, Πολιτισμός*, β' έκδ., εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα 2003, σ. 20.

ρικότητα, ο ίδιος ο πυρήνας των παραδοσιακών τρόπων ζωής αλλά και η ιδεολογική θεμελίωση της κυριαρχίας των θρησκευτικών θεσμών τέθηκαν υπό αίρεση, προκαλώντας συγκρούσεις, ανατροπές αλλά και συμβιβασμούς. Οι ιδεολογικές συγκρούσεις που επηρέασαν τις σύγχρονες κοινωνίες αφορούσαν, μεταξύ άλλων, το πρόβλημα της θέσης της Εκκλησίας μέσα στο σύστημα.³

Η έλευση των Βρετανών στην Κύπρο το 1878 θεωρείται, αφενός, ότι επέφερε τουλάχιστον την επιτάχυνση εκείνων των κοινωνικών και πολιτικών διεργασιών (εκουγχρονισμός) που ανατρέπουν, σταδιακά, την παραδοσιακή τάξη πραγμάτων της οποίας οργανικό κομμάτι ήταν η Εκκλησία της Κύπρου. Αφετέρου, έθεσε στο επίκεντρο αυτής της εγγενώς συγκρουσιακής κατάστασης τη θέση και τα προνόμια της κυπριακής Εκκλησίας, ως αποτέλεσμα της ρήξης που επιχείρησαν οι Βρετανοί με τον εκκλησιαστικό θεσμό. Αυτό που δεν συνέβη στην Κύπρο κατά τη διαδικασία αυτή, ήταν η εξασθένιση της θρησκείας ως πνευματικής και πολιτικής δύναμης· το αποτέλεσμα ήταν να καταφέρει η κυπριακή Εκκλησία να διατηρήσει σε σημαντικό βαθμό τα προνόμια και τον πρωταγωνιστικό της ρόλο.

Η τεκμηρίωση της εξέλιξης αυτής βασίζεται σε δύο στοιχεία της βρετανικής περιόδου που θεωρούνται *de facto* αντιθετικά μεταξύ τους: από τη μία, η διατήρηση της πολιτικής διάκρισης χριστιανών και μουσουλμάνων και, επομένως, η θεομοποίηση δύο αναγνωρισμένων πολιτικών και όχι απλά πληθυσμιακών συνόλων· και, από την άλλη, η επιχειρούμενη κατάργηση της προνομιακής εξουσίας της Εκκλησίας. Αυτά τα στοιχεία δημιουργούσαν ουσιαστικά ένα πλέγμα ταυτόχρονης συνέχειας και ασυνέχειας, αφού ο ένας παράγοντας επέτρεπε στους παλαιούς θεσμούς να επιδρούν, ενώ ο άλλος οδηγούσε σε περιορισμό, κατά κάποιον τρόπο, της δράσης και επιρροής τους.

1. ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ ΙΣΧΥΟΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΙΑΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Για να κατανοηθεί η σημασία του εκκλησιαστικού θεσμού στην Κύπρο και ο ρόλος της Εκκλησίας στην κοινωνία, πρέπει πρώτιστα να εξεταστεί η ισχύς που αυτή κατάφερε να συγκεντρώσει στους αιώνες που προηγήθηκαν. Οι δεσμοί των ορθόδοξων κατοίκων της Κύπρου με την Εκκλησία ανάγονται στο ιστορικό παρελθόν και ήταν ιδιαίτερα ισχυροί, η δε ιστορία της συνδέεται άμεσα με την πολιτική ιστορία του νησιού. Ήταν ο βασικός θεσμός έκφρασης

3. S. Lipset, «Political Cleavages in Developed and Emerging Polities», στο E. Allardt - S. Rokkan (επιμ.), *Mass Politics*, Free Press, Νέα Υόρκη 1970, σ. 25.

της ελληνικής ορθόδοξης κοινότητας στους αιώνες της οθωμανικής κυριαρχίας και αποτελεί τον μεγαλύτερο και μακροβιότερο θεσμό συνέχειας στην ιστορία του τόπου.⁴ Σύμφωνα με κάποιες απόψεις, συνιστούσε τον πραγματικό κυβερνήτη στην Κύπρο από τον 18ο αιώνα και μέχρι την έλευση των Βρετανών, φαινόμενο που απέρρεε από τον τρόπο διοίκησης που εφαρμόζαν οι Οθωμανοί.⁵

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, για τους δικούς της σκοπούς ελέγχου των ορθόδοξων κατοίκων, αναγνώριζε την Εκκλησία ως τον μοναδικό πολιτικό αντιπρόσωπό τους στην Κύπρο, πρακτική που εφαρμόζε σε όλες τις περιοχές με ορθόδοξους κατοίκους. Την αντιμετώπιζε ως «εργαλείο ελέγχου» των ελλήνων υπηκόων.⁶ Ο καθορισμός των υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας βάσει της θρησκείας τους, επέτρεπε στους ιεράρχες να «διορίζονται» ως οι πολιτικοί γέτες των υπόδουλων λαών. Η εθναρχική κληρονομιά, επομένως, του εκάστοτε Αρχιεπισκόπου Κύπρου αποδίδεται, εν πολλοίς, στα πολιτικά και οικονομικά προνόμια που διατηρούσε η Εκκλησία στη νήσο. Απόρροια των προνομίων αυτών ήταν μια σειρά λειτουργιών που προσμοίαζαν σε κοσμική εξουσία: της παραχωρήθηκε μεγάλη γαιοκτησία, είχε δικαιώματα είσπραξης εισοδημάτων και συλλογής φόρων ενώ, παράλληλα, η ίδια εξαιρούνταν της καταβολής φόρων, συμμετείχε αυτοδίκαια στο Κεντρικό Συμβούλιο Διοίκησης της Κύπρου καθώς και στα Επαρχιακά Συμβούλια, ήταν υπεύθυνη για την εκπαίδευση των Ελλήνων και δίκαιε τις υποθέσεις μεταξύ των χριστιανών κατοίκων.⁷

Σημαντικός μηχανισμός συγκέντρωσης οικονομικής ισχύος αποτελούσαν οι μεταβιβάσεις κτημάτων από τους αγρότες προς την Εκκλησία.⁸ Πολλοί μικροϊδιοκτήτες γης μεταβίβαζαν σε αυτή την κυριότητα της ιδιοκτησίας τους, είτε εικονικά είτε πραγματικά, για να αποφύγουν τη φορολογία, τους τοκογλύφους και τους ενοικιαστές φόρων.⁹ Αυτή η ανασφάλεια συνέδεε σημαντι-

4. Β. Εγγλεζάκης, «Η Εκκλησία της Κύπρου τον 18ο και 19ο Αιώνα», Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου, αρ. 1, εκδόσεις Δήμου Λευκωσίας, Λευκωσία 1984, σ. 309.

5. P. Persianis, *Church and State in Cyprus Education*, Λευκωσία 1978, σ. 9.

6. Στο ίδιο, σ. 7.

7. G. Georghallides, *A Political and Administrative History of Cyprus 1918-1926 with a Survey of the Foundations of British Rule*, Cyprus Research Center, Λευκωσία 1979, σ. 56. Βλ. επίσης P. Persianis, *Church and State in Cyprus Education*, ό.π., σ. 13-14.

8. G. Hill, *A History of Cyprus*, τόμ. IV, Cambridge University Press, Cambridge 1952, σ. 310.

9. Πλούσιοι Ελληνοκύπριοι που αγόραζαν από τους Οθωμανούς το δικαίωμα συλλογής φόρων και απέδιδαν σε αυτούς ένα σταθερό ποσό.

κά τους ελληνοκύπριους μικροϊδιοκτήτες με την Εκκλησία: οι αγρότες που μεταβίβαζαν τα κτήματά τους απέφευγαν τη φορολόγηση και συνέχιζαν να τα εκμεταλλεύονται, καταβάλλοντας σε αυτή, ως αντάλλαγμα, διάφορες δωρεές και δικαιώματα. Μετά τον θάνατο του ιδιοκτήτη, η Εκκλησία έπαιρνε συνήθως στην κατοχή της την περιουσία του, αφού σε πολλές περιπτώσεις δεν υπήρχαν επίσημα έγγραφα.¹⁰ Αυτές οι παράμετροι συνέβαλαν στο να αποκτήσει η Εκκλησία εκτεταμένη περιουσία την οποία διαθέτει μέχρι και σήμερα.

Ενδεικτική του μεγέθους της περιουσίας της, κατά την εξεταζόμενη περίοδο, είναι η οικονομική έκθεση της Ιεράς Αρχιεπισκοπής, που δημοσίευσε η εφημερίδα *Ελευθερία*: σύμφωνα με αυτή, το 1923, το ενεργητικό των εκκλησιαστικών σωματείων ανερχόταν στο ποσό των 1.125.000 λιρών Αγγλίας,¹¹ ενώ σύμφωνα με τον Γεωργαλλίδη, η Εκκλησία την ίδια εποχή κατείχε το 5,3% της καλλιεργήσιμης γης της Κύπρου.¹²

Οι κοινωνικές σχέσεις της περιόδου διαπερνούνταν από ένα δίκτυο αλληλεξαρτήσεων και πελατειακών δεσμών. Βασικό υπόβαθρο για την ανάπτυξη πελατειακών σχέσεων ήταν σε μεγάλο βαθμό η οικονομική δυσπραγία της πλειοψηφίας των Κυπρίων και η ανυπαρξία αξιόπιστου τραπεζικού ή άλλου συστήματος κρατικής δανειοδότησης και αρωγής. Στο δίκτυο αυτό εμπλεκόταν ως ο μεγαλύτερος ιδιοκτήτης γης και η Εκκλησία η οποία ενοικίαζε τα κτήματά της είτε σε πλούσιους, οι οποίοι τα υπενοικίαζαν σε μικρούς καλλιεργητές, είτε απευθείας στους τελευταίους.¹³

Το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο του πληθυσμού δεν του επέτρεπε να αντιληφθεί την πραγματική διάσταση των κοινωνικών σχέσεων και τα πιθανά στοιχεία εκμετάλλευσης που αυτές περιείχαν, με συνέπεια να μην μπορεί να διακρίνει τις πραγματικότητες και τον αληθινό ρόλο του κάθε θεσμού. Επιπλέον, ο απόλυτος έλεγχος του εκπαιδευτικού μηχανισμού από την Εκκλησία –καθώς τα περισσότερα εκπαιδευτικά ιδρύματα ήταν εκκλησιαστικά–, καθόριζε και τη συμπεριφορά της κοινωνικής και πολιτικής ελίτ της Κύπρου έναντι της ίδιας της Εκκλησίας. Ως οφειλέτης και πολλές φορές εξαρτώμενη

10. R. Katsiaounis, *Labour, Society and Politics in Cyprus During the Second Half of the Nineteenth Century*, Texts and Studies of the History of Cyprus, XXIV, Cyprus Research Center, Λευκωσία 1996, σ. 29.

11. *Ελευθερία*, 22 Δεκεμβρίου 1923, σ. 2.

12. Βλ. G. Georghallides, *A Political and Administrative History of Cyprus 1918-1926 with a Survey of the Foundations of British Rule*, ό.π., σ. 294.

13. H. Faustmann, «Clientelism in the Greek Cypriot Community of Cyprus Under British Rule», *The Cyprus Review*, τόμ. 10, αρ. 2, φθινόπωρο 1998, σ. 45.

από την Εκκλησία, η ελίτ αυτή υπεράσπιζε τα συμφέροντά της.¹⁴

Παρά τις εκτροπές, όμως, και τη λειτουργία του εκκλησιαστικού θεσμού μέσα στο πλαίσιο των σχέσεων εκμετάλλευσης και πελατείας, η ορθόδοξη Εκκλησία ήταν κάτι περισσότερο από χώρος έκφρασης της χριστιανικής λατρευτικής ζωής. Σε αυτό συνεισέφερε το γεγονός ότι διατήρησε μια κεντρική, αν και συχνά αμφιλεγόμενη, θέση ως θεματοφύλακας του ελληνικού στοιχείου στην Κύπρο. Γι' αυτό, μερικοί, συνδέουν στενά την επιβίωση της Εκκλησίας με αυτή του ελληνισμού στο νησί.¹⁵ Τα γεγονότα της 9ης Ιουλίου του 1821, με την εκτέλεση του αρχιεπισκόπου Κυπριανού και των άλλων ιεραρχών, της έδωσαν την ευκαιρία να αποκτήσει μάρτυρες, τα σύμβολά της. Για όλη την υπό εξέταση περίοδο, η Εκκλησία παρέμεινε ο κεντρικός θεσμός γύρω από τον οποίο περιστρεφόταν η πολιτική, πνευματική και πολιτιστική ζωή των Ελλήνων της Κύπρου.¹⁶

Η ιδεολογική κυριαρχία συμπληρωνόταν από αισθητή χωρική παρουσία και ισχυρή οργανωτική συγκρότηση. Πολύ εύστοχα έχει υποδειχθεί ότι «καμιά ιδέα δεν προχώρησε πολύ χωρίς έναν οργανισμό πίσω της. [...] Η ιδεολογική πειθώ απαιτεί ένα ισχυρό οργανωτικό δίκτυο επικοινωνίας».¹⁷ Η Εκκλησία της Κύπρου διέθετε αυτόν τον ισχυρό οργανωτικό μηχανισμό, ο οποίος περιλάμβανε μεγάλο αριθμό τοπικών εκκλησιών,¹⁸ αλλά και τις πολλές εκκλησιαστικές επιτροπές που λειτουργούσαν σε επίπεδο ενορίας. Το δίκτυο αυτό τη συνέδεε με τον λαό και της επέτρεπε να μεταδίδει με ευκολία τις πολιτικές της θέσεις.

Η Εκκλησία ήταν μέρος της καθημερινότητας για τους περισσότερους ανθρώπους, κάτι που πρακτικά σήμαινε ότι η διάκριση μεταξύ ιερού και κοσμικού ήταν, μάλλον, δυσδιάκριτη. Σε μια κοινωνία με πολύ υψηλό ποσοστό αναλφαριθμητισμού,¹⁹ κλειστή και ιεραρχική όπως ήταν η κυπριακή, η θρησκεία

14. «Ο φόρος εισοδήματος», *Ελευθερία*, 14 Σεπτεμβρίου 1927, σ. 1.

15. R. Holland, *Η Βρετανία και ο Κυπριακός Αγώνας*, εκδόσεις Ποταμός, Αθήνα 1999, σ. 25-26.

16. Χ. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου*, τόμ. Α' (1878-1949), εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2007, σ. 63.

17. G. Sartori, «The Sociology of Parties: A Critical Review», στο P. Mair, *The West European Party System*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1990, σ. 169-170.

18. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1901 αναλογούσε ένα θρησκευτικό ίδρυμα (εκκλησία ή μοναστήρι) ανά 288 έλληνες κατοίκους και το 1931 ένα ανά 375. Για τον αριθμό των εκκλησιών στην κυπριακή επικράτεια, βλ. *Cyprus Blue Book 1900-01*, σ. 256· *Cyprus Blue Book 1916-17*, σ. 228· *Cyprus Blue Book 1931*, σ. 186.

19. Ακόμα και το 1911, μετά από 33 χρόνια αγγλικής κατοχής, το 73,21% του πληθυσμού δεν ήξερε γραφή και ανάγνωση· βλ. *Census of Cyprus 1911*, σ. 15.

εξαπλώνονταν κατά τρόπο φυσικό και της προσέφερε ιδεολογική συνεκτικότητα. Η κοινωνία είχε προσαρμοστεί πλήρως στον θρησκευτικό οργανισμό. Πολύ χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι για αρκετά χρόνια, η Κυριακή, προτού καθιερωθεί ως ολόημερη αργία το 1927,²⁰ ήταν αργία μέχρι τις εννέα το πρωί και το άνοιγμα των μαγαζιών απαγορευόταν διά νόμου μέχρι εκείνη την ώρα, ώστε να μπορούν οι ορθόδοξοι χριστιανοί να ασκούν τα εκκλησιαστικά τους καθήκοντα.

Η παρουσία και το κύρος που διέθετε έδωσαν, έτσι, στην Εκκλησία δομικό πλεονέκτημα στον καταμερισμό ισχύος εντός της ελληνικής ορθόδοξης κοινότητας και την έφεραν σε θέση υπολογισμού συνομιλητή έναντι, ακόμα, και των ξένων κυρίαρχων. Αυτή η κατάσταση πραγμάτων διατηρήθηκε και επί βρετανικής κατοχής, παρά την αμφισβήτηση (και αφαίρεση ορισμένων) των εκκλησιαστικών προνομίων που επιχείρησαν οι Βρετανοί και παρά τις πολιτικές αλλαγές που εισήγαγαν με τους αντιπροσωπευτικούς θεσμούς εκπροσώπησης.²¹

Η πολιτικοποίηση της διάκρισης χριστιανών-μουσουλμάνων, την οποία κατοχύρωσαν οι κατοχικές αρχές με τη δομή του Νομοθετικού Συμβουλίου, επέτρεψε στην Εκκλησία να νομιμοποιήσει την εξουσία της και στο πλαίσιο του νέου πολιτικού συστήματος. Η ερμηνεία της πολιτικής των Βρετανών έγκειται στο ότι, με αυτό τον τρόπο, μπορούσαν να διατηρήσουν ζωντανή και να υποδαυλίσουν την αντιπαράθεση σε εθνικό και θρησκευτικό επίπεδο μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων, ώστε η δική τους παρουσία και διαμεσολάβηση να θεωρείται απαραίτητη, ακόμα και ουδέτερη. Αυτή η αντιπαράθεση, η οποία έντεχνα κατοχυρώθηκε σε θεσμικό επίπεδο μέσω των εκλογικών ρυθμίσεων για το Νομοθετικό Συμβούλιο και τα Δημαρχεία,²² απέτρεπε ουσιαστι-

20. *Νέα Λαϊκή*, 18 Νοεμβρίου 1927, σ. 1.

21. Για τον περιορισμό των εκκλησιαστικών προνομίων, βλ. Χ. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου*, τόμ. Α' (1878-1949), ό.π., σ. 89· Ρ. Loizos, «Αλλαγές στη Δομή της Κοινωνίας», *Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου*, αρ. 2, εκδόσεις Δήμου Λευκωσίας, Λευκωσία 1986, σ. 103· G. Georghallides, *A Political and Administrative History of Cyprus 1918-1926 with a Survey of the Foundations of British Rule*, ό.π., σ. 57-58· R. Katsiaounis, *Labour, Society and Politics in Cyprus During the Second Half of the Nineteenth Century*, ό.π., σ. 73.

22. Για τα χαρακτηριστικά των δύο θεσμών και τις εκλογικές πρόνοιες, βλ. ενδεικτικά: Ν. Καταλάνος, *Κυπριακόν Λεύκωμα Ο Ζήνων*, εκδόσεις Λιθογραφεία Κυριακίδη, Λευκωσία 2003 [1914], σ. 83, 125· Π. Παπαδημήτρης, *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια της Κύπρου 1878-1978*, εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία 1979-1980, τόμ. Β', σ. 154-174· *Ελευθερία*, 14 Μαρτίου 1908, σ. 2· Cyprus Blue Book 1886-87, σ. 87-98· Σ.Γ. Γεωργαλλίδης, «Αποικιοκρατία 1878-1960: Σύντομη Επανεπίκριση», *Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου*, αρ. 4, εκδόσεις Δήμου Λευκωσίας, Λευκωσία 1994, σ. 82.

κά τους Κύπριους να λειτουργήσουν ενιαία και στο σύνολό τους ενάντια στη βρετανική κατοχή. Επιπροσθέτως, η αποτυχία των Βρετανών να προσδώσουν ουσιαστικό αντίκρισμα στους πολιτικούς θεσμούς, επέτρεψε στην Εκκλησία να διατηρεί ηγεμονικό ρόλο στην πολιτική ζωή.

Πέραν του πρωταγωνιστικού πολιτικού της ρόλου, η Εκκλησία διατήρησε σε σημαντικό βαθμό και την οικονομική της επιφάνεια. Παρά τις απώλειες που υπέστη, εξακολουθούσε να διαθέτει πλούτο και να αποτελεί τον μεγαλύτερο ιδιοκτήτη γης στη χώρα.²³ Αν και φορολογήθηκε, δεν της αφαιρέθηκε περιουσία· παράλληλα, διατήρησε το δικαίωμα απονομής του οικογενειακού δικαίου (γάμοι, διαζύγια). Η παραδοσιακή αφοσίωση των Κυπρίων στην Εκκλησία τους και η μεγαλύτερη αποδοτικότητα των φορολογικών πρακτόρων της κυβέρνησης συνείναν στο κλίμα εχθρότητας έναντι των Βρετανών και πρόοδος του λαού με την Εκκλησία.²⁴ Υπήρχε, όμως, και το ζήτημα της ιδεολογικής νομιμοποίησης –ζήτημα καθοριστικό για όλους τους θρησκευτικούς θεσμούς που επιδιώκουν να ελέγχουν τη διακίνηση ιδεών²⁵– το οποίο αποκτούσε ιδιαίτερη σημασία στο νέο περιβάλλον που διαμόρφωνε η βρετανική αποικιοκρατική παρουσία και η ανάπτυξη της πολιτικής ιδεολογίας του εθνικισμού.

2. Ο ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ ΩΣ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗΣ

Μπροστά στα νέα δεδομένα, η Εκκλησία έπρεπε να βρει έναν καινούριο μηχανισμό νομιμοποίησης τόσο της παρουσίας της όσο και της πολιτικής της δραστηριότητας.²⁶ Εργαλείο της εκ νέου νομιμοποίησής της αποτέλεσε ο εθνικισμός του οποίου κυρίαρχο πρόταγμα ήταν η Ένωση με την Ελλάδα. Η Εκκλησία υιοθέτησε το ενωτικό αίτημα και το αξιοποίησε συστηματικά προς υποβοήθηση του στόχου της για αμφισβήτηση της αποικιοκρατικής εξουσίας και διατήρηση του συσχετισμού δυνάμεων υπέρ της στο πλαίσιο της ελ-

23. Βλ. R. Katsiaounis, *Labour, Society and Politics in Cyprus During the Second Half of the Nineteenth Century*, ό.π., σ. 77.

24. Βλ. G. Georgallides, *A Political and Administrative History of Cyprus 1918-1926 with a Survey of the Foundations of British Rule*, ό.π., σ. 63.

25. M. Beaud, *Η Ιστορία του Καπιταλισμού*, εκδόσεις Ηλέκτρα, Αθήνα 2008, σ. 45.

26. Σ. Αναγνωστοπούλου, «Η Εκκλησία της Κύπρου και ο Εθναρχικός της Ρόλος: 1878-1960. Η Θρησκευτικοποίηση της Κυπριακής Πολιτικής Δράσης: Ένωση», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 68-69-70, 1999, σ. 200.

λνικής κοινότητας του νησιού. Σε αυτή δε τη στροφή της συνέδραμε το κοινωνικό και ιδεολογικό πλαίσιο της εποχής· όταν έκανε την εμφάνισή της η εθνικιστική ιδεολογία, η Εκκλησία ήταν ο κατεξοχόν θεσμός της ταυτότητας των χριστιανών της Κύπρου. Η ελληνοκυπριακή εθνική ταυτότητα προσδιορίστηκε εξαρχής και καταλυτικά από τη θρησκεία, με την Εκκλησία να παρουσιάζεται ως ο φορέας που διατήρησε το ελληνικό στοιχείο στη χώρα.²⁷

Έτσι, οι πρώτες δραστηριότητες εθνικού περιεχομένου ενάντια στην αποικιακή εξουσία προήλθαν από τους επισκόπους και τη μορφωμένη αστική τάξη που σχετιζόταν με αυτούς, λόγω της επίθεσης που δέχτηκε η Εκκλησία.²⁸ Ενδεικτικό του νέου αυτού ρόλου της ήταν, επίσης, ότι πρωταγωνίστησε στη διεξαγωγή εκδηλώσεων εθνικού χαρακτήρα (έρανοι, μνημόσυνα κ.λπ.) στη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων (1912-13),²⁹ αλλά και στην κινητοποίηση του πληθυσμού υπέρ του ενωτικού αιτήματος. Η σύγκρουση με την αποικιοκρατική κυβέρνηση επέφερε μια πιο στενή σύνδεση του εθνικισμού με τη θρησκεία, πρόβαλε σημαντικά εμπόδια στη διαδικασία εκκοσμίκευσης και διατήρησε τη θρησκευτική ζωή σε υψηλά επίπεδα.³⁰ Η Εκκλησία της Κύπρου ευρισκόμενη προ του φάσματος της εξασθένισης της εξουσίας της, αφενός, και της εισαγωγής λαϊκών μορφών εξουσίας, αφετέρου, κατασκεύασε μια «εικόνα εχθρού»³¹ (Βρετανοί) η οποία βασιζόταν βεβαίως στο δεδομένο της αναπτυσσόμενης εχθρότητας του κυπριακού λαού έναντι των νέων κυρίαρχων και, για την ίδια, αποτελούσε πηγή εξουσίας. Δεν θα πρέπει ωστόσο να παραγνωριστεί και το λαϊκό έρεισμα που εξακολουθούσε να έχει. Σύμφωνα με αυτή τη συλλογιστική, η ύπαρξη και παρουσία του εχθρού αποτελεί συλλογική απειλή για την τάξη και τις αξίες του ποιμνίου, τις οποίες η Εκκλησία ανέλαβε να προστατέψει και να διασφαλίσει.

Η αλληλεπίδραση εθνικισμού και Εκκλησίας οδήγησε σε ένα παράξενο

27. Για τον ρόλο της Εκκλησίας της Κύπρου στη διάπλαση αυτής της ελληνικότητας, βλ. Π. Τζεργιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμ. I και II, εκδόσεις Libro, Αθήνα 2001, σ. 90.

28. R. Katsiaounis, «Social and Political Change in Cyprus: 1878-1924», *Επετηρίς του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, XXI, Λευκωσία 1995, σ. 227.

29. Π. Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πόλεμοι. Συμβολή στην Ιστορία του Κυπριακού Εθελοντισμού*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1997, σ. 108, 170.

30. Ν. Περισιτιάνης, «Θρησκεία και Εκκλησία στην Κύπρο», *Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου*, αρ. 3, εκδόσεις Δήμου Λευκωσίας, Λευκωσία 1993, σ. 256.

31. Ο Beck γράφει ότι σε όλες τις μέχρι τώρα κοινωνίες υπάρχουν δύο είδη εξουσίας: η μία πηγάζει από τον λαό και η άλλη από τον εχθρό· Ul. Beck, *Η Επινόηση του Πολιτικού*, εκδόσεις Νέα Σύνορα- Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα 1996, σ. 171.

και, μερικώς, αντιφατικό ιδεολογικό κράμα. Η αντιφατικότητα προκύπτει από τη θεωρητική ασυμβατότητα των εκκλήσεων των δύο: η δεύτερη δικαιολογεί τα πάντα με επίκληση μιας μεταφυσικής δύναμης και του επέκεινα, ενώ ο πρώτος στρέφεται στην εγκοσμιότητα.³² Ο εθνικισμός, μια νεωτερική και δυνητικά επαναστατική ιδεολογία, υιοθετήθηκε από τον πλέον συντηρητικό θεσμό της κυπριακής κοινωνίας ο οποίος χαρακτηριζόταν από υπερβολική προσήλωση στην παράδοση και εμμονή στην κοινωνική στατικότητα.³³

Η πολυπλοκότητα της σχέσης Εκκλησίας και εθνικισμού και τα ασαφή όρια και των δύο καθιστούν εξαιρετικά δύσκολο να αποδειχθεί με βεβαιότητα πότε η πρώτη επηρεάζει και χρησιμοποιεί τον δεύτερο, πότε εκείνος επιδρά στην Εκκλησία και πότε συμβαίνουν και τα δύο ταυτόχρονα. Ο εθνικιστικός πολιτικός λόγος χρησιμοποίησε θρησκευτικές αναφορές –πράγμα καθόλου παράδοξο εάν αναλογιστούμε ότι η βασική ορίζουσα της ταυτότητας των Ελλήνων ήταν η ορθόδοξη θρησκεία. Η πρόομιξη των δύο στοιχείων διευκολυνόταν από τον γεγονός ότι ο εθνικισμός, ως πολιτική ιδεολογία, έχει το μεγάλο πλεονέκτημα να μπορεί να «συνυφαίνεται ταυτόχρονα και με εκσυγχρονιστικά και με παραδοσιακά κινήματα».³⁴ Η διείσδυση θρησκευτικών παραμέτρων στον εθνικιστικό λόγο, οδήγησε, βαθμιαία, στη συντηρητικοποίησή του εθνικισμού. Ως αποτέλεσμα, αυτός μετρίασε τις απαιτήσεις του απέναντι τόσο στην αποικιοκρατική δύναμη όσο και στο ελληνοκυπριακό κοινωνικό κατεστημένο· μάλιστα αρκετοί από τους εκφραστές του αποτέλεσαν σταδιακά μέρος αυτού του κατεστημένου.³⁵

Αφορμή και καταλύτης «εθνικοποίησης» αλλά και «κομματικοποίησης» της Εκκλησίας υπήρξε το αρχιεπισκοπικό ζήτημα που εκδηλώθηκε το 1900, μέσω του οποίου η Εκκλησία στράφηκε στον εθνικισμό, αφενός, για να κερδίσει και πάλι τη νομιμοποίηση από τον κόσμο, και, αφετέρου, για να τον χρησιμοποιήσει ως εργαλείο ομογενοποίησης των πολιτικών αιτημάτων υπό την ηγεσία της.³⁶

32. S. Grosby, *Εθνικισμός*, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006, σ. 94.

33. Χ. Γιαλλουρίδης, «Το Κυπριακό Κομματικό Σύστημα», στο Γ. Ράσκη - Ηλ. Κατσούλης, *Τα Πολιτικά Κόμματα της Δυτικής Ευρώπης*, 2 τόμοι, εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 165.

34. Βλ. Π. Ε. Λέκκας, *Η Εθνικιστική Ιδεολογία: Πέντε Υποθέσεις Εργασίας στην Ιστορική Κοινωνιολογία*, ό.π., σ. 13, 73.

35. Βλ. Σ. Αναγνωστοπούλου, «Η Εκκλησία της Κύπρου και ο Εθναρχικός της Ρόλος: 1878-1960. Η Θρησκευτικοποίηση της Κυπριακής Πολιτικής Δράσης; Ένωση», ό.π., σ. 205.

36. Βλ. R. Katsiaounis, *Labour, Society and Politics in Cyprus During the Second Half of the Nineteenth Century*, ό.π., σ. 76. Βλ., επίσης, Σ. Αναγνωστοπούλου, «Η Εκκλησία της Κύ-

3. ΤΟ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ (1900-1909)

Η Εκκλησία, ως εθνικοπολιτικός θεσμός, υπήρξε ο φορέας και το πλαίσιο πολιτικών και ιδεολογικών διεργασιών, αντιθέσεων και συγκρούσεων, οι οποίες εκφράζονταν μέσα από τις εκκλησιαστικές διαδικασίες όπως η εκλογή αρχιεπισκόπων και επισκόπων από τον λαό. Πέραν του αγώνα για τη διαδοχή του αποθανόντος αρχιεπισκόπου Σωφρονίου, που υπήρξε το έναυσμα για την αρχιεπισκοπική διαμάχη, και άλλες εκλογές ιεραρχών αποτέλεσαν πεδίο αντιπαράθεσης εκτεινόμενες εκτός των καθαρώς θρησκευτικών και εκκλησιαστικών πλαισίων, όπως έγινε, για παράδειγμα, με την εκλογή Αρχιεπισκόπου το 1916, όταν αντιπαράτέθηκαν ένας μητροπολίτης που θεωρούνταν «βενιζελικός» και ένας ιεράρχης που θεωρούνταν «βασιλικός».

Η καταστολή κάθε άλλης μορφής έκφρασης των ελλήνων κατοίκων της Κύπρου επί οθωμανικής κατοχής κατέστησε την Εκκλησία τον μοναδικό χώρο ζύμωσης και οργάνωσής τους. Κάθε συλλογικό αίτημα για εθνική αποκατάσταση της Κύπρου, αλλά και κάθε συλλογική προσπάθεια για προώθηση των εθνικών συμφερόντων, περνούσε μέσα από την Εκκλησία, η οποία εκλαμβάνονταν ως η φυσική ηγεσία των Ελληνοκυπρίων.³⁷ Η κατάσταση αυτή των πραγμάτων επιβεβαιώθηκε, σταδιακά, και επί βρετανικής κυριαρχίας παρά τις αλλαγές που εισήχθησαν. Όσο με τον καιρό διαφαινόταν ότι το Νομοθετικό Συμβούλιο δεν μπορούσε να λειτουργήσει ελεύθερα και με επιτυχία ως εκφραστικό όργανο των ελλήνων πολιτικών ηγετών, η Εκκλησία, άρχισε να προβάλλεται ως ένας εναλλακτικός πολιτικός φορέας ο έλεγχος του οποίου συνιστούσε μείζον πολιτικό ζήτημα για την ορθόδοξη ελληνική κοινότητα.

Η μεγάλη σύγκρουση για τον αρχιεπισκοπικό θρόνο πρέπει να τοποθετηθεί στο προαναφερθέν πλαίσιο. Το Αρχιεπισκοπικό, λόγω του διακυβευματός του, συντάραξε την ελληνοκυπριακή κοινότητα και χώρισε κλήρο και λαό σε δύο στρατόπεδα με διαφορετικό και αντιπαραθετικό πολιτικό λόγο και αιτήματα. Οι υποστηρικτές του ενός διεκδικητή του θρόνου, του μητροπολίτη Κιτίου, ονομάστηκαν Κιτιακοί και οι αντίστοιχοι του μητροπολίτη Κερύνειας, Κυρηνειακοί.³⁸ Η ένταση της ιδεολογικής σύγκρουσης επεκτά-

πρου και ο Εθναρχικός της Ρόδος: 1878-1960. Η Θρησκευτικοποίηση της Κυπριακής Πολιτικής Δράσης: Ένωση», *ό.π.*, σ. 202.

37. Μ. Μιχαήλ, «Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα (1900-1910)», το Ιδεολογικό του Περιεχόμενου και η Ανάδειξη της Εκκλησίας της Κύπρου ως Εθνικής Αρχής στο Βρετανικό Πλαίσιο Διοίκησης», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, XXXI, 2005, σ. 322.

38. Για πληροφορίες για τους δύο υποψήφιους Αρχιεπίσκοπους, βλ. Α. Λυμپουρίδης,

θηκε σε ολόκληρη τη νήσο εμπλέκοντας για πρώτη φορά τις μάζες σε ένα ζήτημα που αφορούσε την πολιτική εξουσία στα πλαίσια της ελληνικής κοινότητας της Κύπρου –ένδειξη εθνικοποίησης της πολιτικής ζωής. Αποκτά μεγάλη σημασία, λοιπόν, να εξεταστούν οι αιτίες της κρίσης, τα διακυβεύματα και ο χαρακτήρας της, επειδή ακριβώς αντικατοπτρίζουν τη φύση και τον χαρακτήρα της πολιτικής της περιόδου.

Για την ποιότητα της διένεξης υπάρχουν δύο διαφορετικές εκδοχές. Η πρώτη, θέλει τη διαμάχη να έχει εντελώς προσωπική διάσταση και να αφορά «έριδες κομματικές, χαρακτηριστικό γνώρισμα της ελληνικής φυλής». Τη διατυπώνει γλαφυρά ο Φραγκούδης και τη συμμερίζεται και ο Λυμπουρίδης:

«Ο περί διαδοχής του Σωφρονίου αγώνας, αν και φέρει τον χαρακτήρα Εκκλησιαστικής έριδας, πηγή είχε τα προσωπικά και τον κομματισμό. Πρόκειται δηλαδή περί απλής πολιτικής ή καλύτερα κομματικής πάλης. Η γενική αρχή είναι ότι όλα τα Ελληνικά κόμματα είναι κατά το μάλλον και ήττον ανήθικα και προσωπικά και μέχρι προδοσίας εμπαθή και καταστρεπτικά [...] Τα κόμματά μας δεν είναι κόμματα αρχών, ανταγωνιζόμενα για την προαγωγή της πατρίδας, αλλά αποτελούν είδος κακοποιών συμμοριών, οι οποίες κατεργάζονται τον όλεθρο αυτής. Η πλειοψηφία προσπαθεί να εκμεταλλευτεί την εξουσία για προσωπικό όφελος και για κομματική επικράτηση των ηγετών, η δε μειοψηφία αποτελεί την αχρειότερη αντιπολίτευση των νεωτέρων χρόνων».³⁹

Υπάρχει, όμως, και ο αντίλογος, που φαίνεται πιο πειστικός, ακριβώς λόγω των διακυβευμάτων. Η δεύτερη άποψη, υποστηρίζει, ότι ο χαρακτήρας της διαίρεσης ήταν πολύ πιο ουσιαστικός και βαθύτερος από απλές προσωπικές έριδες και κομματικά πάθη, χωρίς ωστόσο να παραγνωρίζει την ύπαρξη και αυτών:

«Ήταν και σύγκρουση μεταξύ δύο τάξεων, της παλιάς και της νέας, δύο ιδεολογιών, του φιλελεύθερου συντηρητισμού της Λευκωσίας που έβγαίνε από την τουρκοκρατούμενη Κύπρο και του συντηρητικού φιλελευθερισμού της Λεμεσού και της Λάρνακας, που εμφανίστηκε με τη νέα γενιά, που δεν είχε ουσιαστικά γνωρίσει την τουρκοκρατία, με τους μασόνους

Το Πολύκροτο Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα της Κύπρου, εκδόσεις Φακός, Λευκωσία 1997, σ. 14.

39. Γ. Φραγκούδης, *Ιστορία του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος Κύπρου, 1900-1910*, εκδόσεις Αιχμή, Αλεξάνδρεια 2002 [1911], σ. 2, 6. Βλ., επίσης, Α. Λυμπουρίδης, *Το Πολύκροτο Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα της Κύπρου*, ό.π., σ. 3.

και τους Ελλαδίτες τύπου Καταλάνου και Ζανέττου. Αυτόματα ήταν η σύγκρουση δύο στάσεων και προγραμμάτων έναντι της Αγγλίας». ⁴⁰

Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα αποτέλεσε την έκφραση της σύγκρουσης δύο πολιτικών και ιδεολογικών σχηματισμών. Κυρίαρχο πλαίσιο εξέτασης και κατανόησης της διένεξης συνιστούσε το εθνικό ζήτημα: η στάση που υιοθετούσε, δηλαδή, κάθε παράταξη, κάθε επίσκοπος και κάθε πολιτευτής απέναντι στην κατοχική αποικιακή αρχή. Τα προγράμματα των δύο πλευρών έναντι των Βρετανών είχαν σημαντικές διαφοροποιήσεις, παρά τον σεβασμό που και οι δύο επιδείκνυαν απέναντί τους. Οι μεν Κιτιακοί ήθελαν Ένωση χωρίς κανέναν ενδιάμεσο συμβιβασμό, σε αντίθεση με τους Κυρηνειακούς που αποδέχονταν τη συνεργασία με την αποικιακή αρχή σε βραχυπρόθεσμες μεταρρυθμίσεις. Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα αποτέλεσε έτσι το πρόσχημα για την εκδίωξη των δύο υπερπουσών τάσεων στην κυπριακή κοινωνία: της ριζοσπαστικής, «αδιάλλακτης», εθνικιστής, από τη μία, και της συντηρητικής «διαλλακτικής» που υποστήριζε τη συνεργασία με το καθεστώς, από την άλλη.

Η διένεξη αυτή είχε εκδηλωθεί για πρώτη φορά το 1889 σχετικά με την αποστολή πρεσβείας στο Λονδίνο η οποία θα επιχειρούσε να επηρεάσει τη βρετανική κυβέρνηση στο θέμα της Ένωσης. Οι εθνικιστές ήθελαν την αποστολή της, αλλά οι πιο συντηρητικοί, κυρίως στη Λευκωσία και την Κερύνεια, με γέτν τον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο, ήταν αντίθετοι, διότι αντιλαμβάνονταν ότι, εάν γινόταν αυτό το βήμα, θα ακολουθούσαν και άλλες εκδηλώσεις πολιτικής διαμαρτυρίας οι οποίες θα καθιστούσαν ανενεργή τη δική τους ηγεσία τους και επισφαλή τη θέση τους. Το ζήτημα της πρεσβείας επέτρεψε να εκφραστεί μια υποβόσκουσα διαίρεση στις τάξεις της ελληνοκυπριακής άρχουσας τάξης, η οποία ήταν ενδεικτική δύο διαφορετικών πολιτικών φιλοσοφιών προσέγγισης της ξένης αποικιακής δύναμης και συμβόλιζε την αλλαγή που συντελούνταν στο εσωτερικό ισοζύγιο δυνάμεων. Για πρώτη φορά το παραδοσιακό πολιτικό κατεστημένο της Λευκωσίας και της Κερύνειας αναγκάστηκε να ακολουθήσει την αστική τάξη της Λεμεσού και της Λάρνακας η οποία ανέλαβε έκτοτε και τα ηνία του εθνικού-αντικυβερνητικού κινήματος. ⁴¹

Η διένεξη επανήλθε στο προσκήνιο και το 1895, κατά τη σύνταξη ενός παγκύπριου υπομνήματος που απευθυνόταν στην κυβέρνηση και στο οποίο περιλαμβάνονταν διάφορα οικονομικά και διοικητικά αιτήματα. Με αυτή την

40. Β. Εγγλεζάκης, «Η Εκκλησία της Κύπρου τον 18ο και 19ο Αιώνα», ό.π., σ. 39.

41. Βλ. R. Katsiaounis, *Labour, Society and Politics in Cyprus During the Second Half of the Nineteenth Century*, ό.π., σ. 186-187.

ευκαιρία ορισμένοι νέοι επιστήμονες, κυρίως δικηγόροι με σπουδές στην Ελλάδα, έθεσαν ως βασικό ζήτημα την προτεραιότητα της Ένωσης έναντι κάθε άλλου οικονομικού ή κοινωνικού αιτήματος. Αντίθετα, οι διαλλακτικοί θεωρούσαν ότι η πρόωθηση και επίλυση άμεσων προβλημάτων δεν έπρεπε να παρεμποδίζεται από τη διεκδίκηση του απώτερου στόχου.⁴² Η διαίρεση μεταξύ εθνικιστών και συντηρητικών (διαλλακτικών) εκφράστηκε και στον Τύπο, με τις εφημερίδες να χωρίζονται στα δύο. Η ρήξη συνεχίστηκε και στις εκλογές για το Νομοθετικό Συμβούλιο, το 1896, με τους νέους σπουδαγμένους στην Αθήνα, κυρίως, υποψήφιους να αμφισβητούν την πρωτοκαθεδρία των φίλων διακείμενων προς την κυβέρνηση υποψηφίων –χωρίς όμως επιτυχία.⁴³

Η δεύτερη βασική ορίζουσα της σύγκρουσης αφορούσε τη διασφάλιση του ελέγχου επί του θεσμού της κυπριακής Εκκλησίας, την οποία κατοχύρωνε η πρόσβαση στον αρχιεπισκοπικό θρόνο. Αυτή, με τη σειρά της, μεταφραζόταν σε πρόσβαση στη διαχείριση και τον έλεγχο της εκκλησιαστικής περιουσίας και στον εσωτερικό συσχετισμό δυνάμεων εντός της ελληνικής κοινότητας, όπως αυτός διαμορφωνόταν μετά τη βρετανική κατοχή. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο μπορεί να γίνει κατανοητό το αίτημα του εκδημοκρατισμού της λειτουργίας της Εκκλησίας εκ μέρους των Κιτιακών. Η παράταξη αυτή, που στερούνταν πρόσβασης στα ανώτερα κλιμάκια της εκκλησιαστικής ιεραρχίας, επιδίωκε την πιο ενεργή συμμετοχή των λαϊκών μέσα από δημοκρατικότερες διαδικασίες στη διαχείριση των εκκλησιαστικών ταμείων, ως μοχλό με τον οποίο η αστική τάξη, την οποία εκπροσωπούσε, θα μπορούσε να επέμβει και να έχει λόγο στη διαχείριση της εκκλησιαστικής περιουσίας αλλά και συμμετοχή στα όργανα λήψης αποφάσεων της κοινότητας. Έτσι, κυρίαρχο στοιχείο του πολιτικού λόγου της κιτιακής παράταξης ήταν η αλλαγή στους κανονισμούς διαχείρισης των εκκλησιαστικών ταμείων και η αμεσότερη εμπλοκή του λαϊκού στοιχείου στη γενικότερη οικονομική πολιτική της Εκκλησίας της Κύπρου. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι Κιτιακοί αποκαλούσαν την αντίπαλη παράταξη «σπειρά» η οποία λυμάνεται τον υλικό πλούτο της Εκκλησίας.⁴⁴ Από την άλλη, η παράταξη των Κυρηνειακών επιδίωκε διατήρηση της κατάστασης ως είχε.

Η ανερχόμενη αστική τάξη, που εξέφραζε τις νέες δυνάμεις της κυπριακής κοινωνίας, συγκρούστηκε με τις δυνάμεις του παλαιού κατεστημένου, το οποίο αντλούσε την ισχύ του από την παλαιά φεουδαρχικών δομών οθωμα-

42. Βλ. Ν. Καταλάνος, *Κυπριακόν Λεύκωμα Ο Ζήνων*, ό.π., σ. 97-98.

43. Στο ίδιο, σ. 114-115.

44. «Η σπειραίων απόγνωσις», *Ευαγόρας*, 15 Σεπτεμβρίου 1901, σ. 4.

νική κοινωνία –ένα σχήμα που, σύμφωνα με τον Hobsbawm, εμφανίζεται σε όλες τις κοινωνίες στο μεταβατικό αυτό στάδιο.⁴⁵ Η ανερχόμενη αστική τάξη, για να επιβληθεί, έπρεπε να αποσπάσει τον πολιτικό έλεγχο από το παλιό κατεστημένο των γαιοκτημόνων και την Εκκλησία, και η πρόσβαση στον αρχιεπισκοπικό θρόνο συνιστούσε καταλύτη στις βλέψεις της. Η σχέση των δύο στρατοπέδων, όμως, δεν ήταν μονίμως συγκρουσιακή. Ο Περισιτιάνης σημειώνει ότι «η τοκογλυφική-εμπορομεσιτική τάξη είχε μια ιδιόρρυθμη σχέση με την Εκκλησία, που χαρακτηριζόταν από περιόδους σύγκρουσης και περιόδους συνεργασίας. Γενικά όμως, η τάξη αυτή, που ήταν πολύ αδιάτακτη και αβέβαιη για τον εαυτό της, δεχόταν την ηγεσία της Εκκλησίας».⁴⁶

Το Αρχιεπισκοπικό ήταν μια διαμάχη που καταγράφηκε και χωρικά, μεταξύ δηλαδή της αστικοποιημένης κοινωνίας των επαρχιών της Λάρνακας και της Λεμεσού, αφενός, και της αγροτικής συντηρητικής κοινωνίας των επαρχιών της Λευκωσίας και της Κερύνειας, αφετέρου.⁴⁷ Η κυρηνειακή παράταξη ασκούσε ισχυρή επιρροή στις επαρχίες της Λευκωσίας, της Κερύνειας και της Αμμοχώστου οι οποίες, εκκλησιαστικά, βρίσκονταν υπό τη δικαιοδοσία της Αρχιεπισκοπής και της Μητρόπολης Κερύνειας –σε αυτές υπήρξε η εντονότερη και καλύτερη δικτύωση των Κυρηνειακών, ενώ στις επαρχίες της Λεμεσού, της Λάρνακας και της Πάφου η επικράτηση των Κιτιακών ήταν σχεδόν απόλυτη.

Ο διχασμός εκδηλώθηκε έντονα και προβλήθηκε από την αρθρογραφία και σχολιογραφία των εφημερίδων της εποχής⁴⁸ οι οποίες αποτέλεσαν τον κατεξοχήν χώρο αντιπαράθεσης των επιχειρημάτων και προώθησης της πολιτικής κάθε πλευράς. Κυριότερες κιτιακές εφημερίδες ήταν ο *Κυπριακός Φύλαξ* και ο *Ευαγόρας* στη Λευκωσία, η *Σαλαμής Αμμοχώστου*, το *Νέον Έθνος* και η *Εφημερίδα του Λαού* στη Λάρνακα. Κυριότερες κυρηνειακές εφημερίδες ήταν η *Φωνή της Κύπρου* και ο *Κύπριος* στη Λευκωσία, η *Σάλπιγξ*, η *Πατρίς* και η

45. E.J. Hobsbawm, *Η Εποχή των Επαναστάσεων 1789-1848*, δ' ανατύπωση, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2002, σ. 42.

46. Βλ. Ν. Περισιτιάνης, «Θρησκεία και Εκκλησία στην Κύπρο», *ό.π.*, σ. 251.

47. Βλ. Μ. Μιχαήλ, «Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα (1900-1910)», το Ιδεολογικό του Περιεχόμενο και η Ανάδειξη της Εκκλησίας της Κύπρου ως Εθνικής Αρχής στο Βρετανικό Πλαίσιο Διοίκησης», *ό.π.*, σ. 309. Βλ., επίσης, Σ. Αναγνωστοπούλου, «Η Εκκλησία της Κύπρου και ο Εθναρχικός της Ρόλος: 1878-1960. Η Θρησκευτικοποίηση της Κυπριακής Πολιτικής Δράσης: Ένωση», *ό.π.*, σ. 203.

48. Αν. Σοφοκλέους, *Οι Πρώτες Ελληνικές Εφημερίδες της Λευκωσίας: Από τα Πρώτα Χρόνια της Αγγλοκρατίας μέχρι την Προσάρτηση της Κύπρου το 1914*, εκδόσεις Intercollege, Λευκωσία 1997, σ. 8.

Αλήθεια στη Λεμεσό, η Ένωση στη Λάρνακα και ο Αγών της Πάφου.⁴⁹

Για πρώτη φορά, από την εισαγωγή του συστήματος των πολιτειακών εκλογών από τους Βρετανούς, παρουσιάστηκαν στις ομιλίες και στην αρθρογραφία προσωπικοί λίβελοι και ανυπόστατες κατηγορίες. Η εφημερίδα *Ευαγόρας* χρησιμοποίησε ως πολιτικό όπλο τη σάτιρα ενώ, για πρώτη φορά επίσης, έγινε χρήση αφίσας και φυλλαδίων σε εκλογές (για τους αντιπροσώπους). Όλα αυτά μαρτυρούν τον βαθιά ιδεολογικό και πολιτικό χαρακτήρα που είχαν οι συγκεκριμένες εκλογές και συνιστούν καλή ένδειξη της ατμόσφαιρας και του πάθους που επικρατούσε.⁵⁰ Ο προεκλογικός αγώνας ήταν έντονος και με βαριές εκφράσεις εκατέρωθεν. Κάποιες από τις φράσεις που απέδιδαν οι Κιτσιακοί στους Κυρηνειακούς είναι χαρακτηριστικές: «καταχθόνιοι», «αδηφάγοι λύκοι», «πολιτικά πτώματα», «κακοποιός σπείρα», «δολιπτηριώδη ερπετά», «τυραννίσκοι», «καταχθόνια κυβερνητική μερίδα», «δολοφονική συμμορία», «βδέλλαι αδηφάγοι»,⁵¹ ενώ οι εκπρόσωποι της κιτσιακής παράταξης χαρακτηρίζονταν από τους αντιπάλους τους «ανθέλληνες, λειτουργούντες ενάντια των εθνικών συμφερόντων».⁵²

Οι δύο παρατάξεις ενέπλεξαν τον λαό σε αυτή τη σύγκρουση μέσω της δημόσιας δραστηριοποίησής τους, με μαζικές συγκεντρώσεις, ομιλίες, περιοδείες κ.λπ.⁵³ Οι δραστηριότητες αυτές, ειδικά σε εκλογικές περιόδους, διεγείρουν το λαϊκό ενδιαφέρον για τα μεγάλα ζητήματα που απασχολούν μια κοινωνία. Η σύγκρουση, λοιπόν, μεταξύ Κιτσιακών και Κυρηνειακών αποτέλεσε το βασικό πεδίο ενσωμάτωσης των μαζών στο σύστημα εξουσίας αφού, με αφορμή το Αρχιεπισκοπικό, συμμετείχαν για πρώτη φορά σε διαμάχη για αυτή (βλ. παρακάτω).⁵⁴ Η διαμάχη είχε, κατά συνέπεια, κοινωνικό περιεχόμενο –εξέφραζε, δηλαδή, διαφορετικές κοινωνικές ομάδες και συμφέροντα– είχε επίσης και οργανωτικές μορφές συγκρότησης.

49. Βλ. Γ. Φραγκούδης, *Ιστορία του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος Κύπρου, 1900-1910*, ό.π., σ. 379. Βλ., επίσης, Ν. Καταλάνος, *Κυπριακόν Λεύκωμα Ο Ζίνων*, ό.π., σ. 167.

50. Βλ. R. Katsiaounis, *Labour, Society and Politics in Cyprus During the Second Half of the Nineteenth Century*, ό.π., σ. 238.

51. «Το μέγα εν Μόρφου συλλαλητήριο», παράρτημα *Ευαγόρας*, 8 Σεπτεμβρίου 1901. «Ο θρίμβος της εθνικής μερίδος», παράρτημα *Ευαγόρας*, 20 Σεπτεμβρίου 1901.

52. Βλ. Μ. Μιχαήλ, «Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα (1900-1910)», το Ιδεολογικό του Περιεχόμενο και η Ανάδειξη της Εκκλησίας της Κύπρου ως Εθνικής Αρχής στο Βρετανικό Πλαίσιο Διοίκησης», ό.π., σ. 316.

53. Βλ., ενδεικτικά, «Το μέγα εν Μόρφου συλλαλητήριο», ό.π.

54. Α. Panayiotou, «Lenin in the Coffee-shop: the Communist Alternative and Forms of non-western Modernity», *Postcolonial Studies*, τόμ. 9, αρ. 3, 2006, σ. 273.

4. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗΣ

Το κοινωνικό περιεχόμενο της σύγκρουσης καθοριζόταν από τα στρώματα και τις δυνάμεις που υποστήριζαν κάθε υποψήφιο και από τα αιτήματα που προωθούσαν. Το παλιό κοινωνικό κατεστημένο συσπειρώθηκε γύρω από την υποψηφιότητα του Μητροπολίτη Κερύνειας Κύριλλου Βασιλείου, ενώ οι εθνικιστές, που εκπροσωπούσαν την ανερχόμενη αστική τάξη υποστήριξαν τον Μητροπολίτη Κιτίου, Κύριλλο Παπαδόπουλο. Ακολούθως εξετάζουμε διεξοδικά τις δύο παρατάξεις.

Οι Κυρηνειακοί αποκαλούνταν «διαλλακτικοί» λόγω της μετριοπαθούς στάσης τους έναντι των βρετανών αποικιοκρατών. Στην αρχή της τελευταίας δεκαετίας του 19ου αιώνα αποτελούσαν την επικρατέστερη πολιτική μερίδα στην Κύπρο. Πολλοί δημόσιοι υπάλληλοι στήριζαν την κυρηνειακή παράταξη διότι όφειλαν τη θέση τους σε αυτούς ή ήλπιζαν σε προαγωγές. Οι «διαλλακτικοί» έλεγχαν επίσης την αστυνομία και το Κεντρικό Διοικητικό Συμβούλιο της νήσου· είχαν εξάλλου υπό την επιρροή τους τον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο και τη μεγαλύτερη μερίδα της ανώτατης εκκλησιαστικής ιεραρχίας, ελέγχοντας κατά αυτόν τον τρόπο την πλειοψηφία του κλήρου, τόσο του λαϊκού όσο και του μοναστηριακού.⁵⁵ Έλεγχαν, επίσης, τις εκπαιδευτικές επιτροπές και τα διοικητικά συμβούλια των επαρχιών, γεγονός που τους επέτρεπε να ασκούν αποτελεσματικό έλεγχο στους δασκάλους και στους περισσότερους «μουχτάρηδες» (κοινοτάρχες). Η κυρηνειακή παράταξη, στο στάδιο αυτό, φέρεται να απολαμβάνει και τη στήριξη της βρετανικής διοίκησης.⁵⁶

Στους βασικότερους οπαδούς των Κυρηνειακών συγκαταλέγονταν παλαιοί συντηρητικοί πολιτευτές της Λευκωσίας, οι σημαντικότερες οικογένειες εμπόρων και δανειστών χρημάτων της Λευκωσίας, της Αμμοχώστου και της Κερύνειας (ενώ στη Λάρνακα και στη Λεμεσό η απήχυσή τους ήταν πολύ περιορισμένη) καθώς και όλοι όσοι είχαν δοσοληψίες με τα μοναστήρια, την Αρχιεπισκοπή, τα σχολεία κ.λπ. δεδομένου ότι ο αντίπαλος υποψήφιος, ο Κιτίου, διακήρυττε στο πρόγραμμά του τον έλεγχο των οικονομικών τους.⁵⁷ Οι περισσότεροι από τους υποστηρικτές του Κερύνειας είχαν σχέσεις με την Αρχιεπισκοπή προτού εκδηλωθεί το Αρχιεπισκοπικό και συμμετείχαν στις Επαρχιακές Εκπαιδευτικές Επιτροπές ή στις Σχολικές Εφορίες, στους διορι-

55. Βλ. Ν. Κατάνος, *Κυπριακόν Λεύκωμα Ο Ζήνων*, ό.π., σ. 156-160.

56. «Η νίκη της 27ης Σεπτεμβρίου», *Ευαγόρας*, 4 Οκτωβρίου 1901, σ. 1.

57. «Ο λόγος του Θεοδότου», παράρτημα *Ευαγόρας*, 8 Σεπτεμβρίου 1901. Βλ., επίσης, Ν. Κατάνος, *Κυπριακόν Λεύκωμα Ο Ζήνων*, ό.π., σ. 158.

σμούς των οποίων είχαν βαρύνοντα λόγο οι μητροπολίτες.⁵⁸ Αρκετοί περιλαμβάνονταν στους συνιδρυτές του Παγκυπρίου Γυμνασίου, το οποίο είχε ιδρύσει και χρηματοδοτούσε κατά κύριο λόγο η Αρχιεπισκοπή, και οι περισσότεροι είχαν έδρα τη Λευκωσία και την Κερύνεια. Σημαντικός αριθμός εξ αυτών ασχολούνταν με εμπορικές δραστηριότητες και είχαν μεγάλα κτηματικά συμφέροντα.

Ανάμεσα στους γγέτες των διαλλακτικών, από την πλευρά των κληρικών, συναντούμε τον Μητροπολίτη Κερύνειας και τον Ηγούμενο Κύκκου. Ο δεύτερος, σύμφωνα με την κυριότερη κερνηϊακή εφημερίδα, ήταν ο μεγαλύτερος ιδιοκτήτης και διαχειριστής κτηματικής περιουσίας στη νήσο.⁵⁹ Από τους λαϊκούς, οι κυριότεροι εκπρόσωποι του Κερύνειας στη Λευκωσία ήταν οι Αχ. Λιασίδης και Π. Κωνσταντινίδης, κυρίαρχες πολιτικές φυσιογνωμίες της νήσου στο μεταίχμιο του 19ου και 20ού αιώνα και στενοί συνεργάτες του αποθανόντος Αρχιεπισκόπου. Στις επαρχίες Λεμεσού-Πάφου βασικοί υποστηρικτές του Κερύνειας ήταν οι Νεόφυτος Νικολαΐδης (δικηγόρος, δικαστής, έμπορος και εκδότης της εφημερίδας *Αγών Πάφου*), Σπύρος Αραούζος (βουλευτής και έμπορος) και Μ. Μιχαλίδης (βουλευτής, έμπορος και γαιοκτήμονας).⁶⁰

Μαζί τους είχε συμπαραταχθεί η πλειοψηφία του κατώτερου κλήρου, ιδίως του μοναστηριακού, καθώς και οι βασικότεροι μαγαζάτορες και αρχιτεχνίτες. Μεγάλος αριθμός χρωμένων και εξαρτημένων αγροτών και το φτωχότερο τμήμα των εργαζομένων ήταν επίσης υποστηρικτές του Μητροπολίτη Κερύνειας. Αυτά τα λιγότερο προνομιούχα στρώματα συνδέονταν με τους συντηρητικούς, όχι λόγω προσωπικών συμφερόντων, αλλά κυρίως λόγω της εμπλοκής τους σε κοινωνικές σχέσεις που συντηρούσαν τις παραδοσιακές αξίες και της εξάρτησης που αυτές προκαλούσαν.⁶¹

58. Αυτό προκύπτει από την ανάλυση των βιογραφικών τους –βλ. Αρ. Κουδουνάρης, *Βιογραφικό Λεξικόν Κυπρίων, 1800-1920*, 3η έκδ., Λευκωσία 1995.

59. «Οι απαραίτητοι εις το Νομοθετικό», *Φωνή της Κύπρου*, 28 Σεπτεμβρίου 1901, σ. 3.

60. «Τα βουλευτικά», *Φωνή της Κύπρου*, 21 Σεπτεμβρίου 1901, σ. 1. Βλ. επίσης Αρ. Κουδουνάρης, *Βιογραφικό Λεξικόν Κυπρίων, 1800-1920*, ό.π., σ. 28, 142-143, 155-156, 191, 210.

61. Ρ. Κατσιαούνης, «Κοινωνικές, Εθνικές και Πολιτικές Αντιθέσεις στην Κύπρο την Περίοδο της Αγγλοκρατίας 1878-1950», *Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου*, αρ. 16, εκδόσεις Δήμου Λευκωσίας, Λευκωσία 2004, σ. 27· Σ. Αναγνωστοπούλου, «Η Εκκλησία της Κύπρου και ο Εθναρχικός της Ρόλος: 1878-1960. Η Θρησκευτικοποίηση της Κυπριακής Πολιτικής Δράσης: Ένωση», ό.π., σ. 204· Γ. Φραγκοΐδης, *Ιστορία του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος Κύπρου, 1900-1910*, ό.π., σ. 15, 22.

Στην ουσία, ο συντηρητισμός τον οποίο εκπροσωπούσαν οι Κυρηνειακοί, βασιζόταν σε εκείνους που υπεραμύνονταν της παράδοσης και της παλαιάς και ιεραρχημένης κοινωνίας και αντιτίθεντο σε αλλαγές. Κατά συνέπεια, είχε ζωτική σημασία για αυτούς ο έλεγχος της επίσημης Εκκλησίας και άλλων δομών που απειλούνταν από ό,τι συμβόλιζαν οι καινούριες ιδέες του έθνους και του (έστω συντηρητικού) φιλελευθερισμού. Αν και δεν είχαν υπέρ τους την πλειοψηφία των λαϊκών στρωμάτων, είχαν την ικανότητα να κινητοποιούν εναντίον των καινούριων αυτών ιδεολογικών τάσεων ισχυρές δυνάμεις λόγω των δικτύων κοινωνικής και οικονομικής εξάρτησης που εξουσίαζαν.

Από την άλλη πλευρά, επικεφαλής των Κιτιακών ήταν η νέα αστική τάξη των πόλεων και η εθνικιστική διάνοψη. Υποστηρίζονταν κυρίως από τα κατώτερα στρώματα, τους βιοτέχνες και τους διάφορους βιοπαλαιστές, οι οποίοι κατέκλυσαν τις πόλεις στις αρχές του 20ού αιώνα, από πολλούς μισθωτούς τεχνίτες και ανειδίκευτους εργάτες και από τμήμα των κατώτερων στρωμάτων της αγροτικής τάξης, κυρίως στις περιοχές κοντά στις πόλεις. Ηγετικές μορφές ανάμεσα στους Κιτιακούς, πέραν του Μητροπολίτη Κιτίου, ήταν ένας σημαντικός αριθμός λαϊκών προσωπικοτήτων, με εξέχουσες φυσιογνωμίες τους βουλευτές Θεοφάνη Θεοδότου (δικηγόρο), Αντώνη Θεοδότου (ιατρό και τραπεζικό), Γ. Σιακαλλή (φιλόλογο και νομικό), Χρ. Σώζο (νομικό και εκ των ιδρυτών του Ταμειτηρίου Λεμεσού –μετέπειτα Λαϊκή Τράπεζα) και Ι. Κυριακίδη (νομικό). Επίσης οι Ν. Ρώσσος (νομικός και εκδότης εφημερίδας), Φ. Ζαννέτος (ιατρός και εκδότης εφημερίδας), ο έμπορος Ευάγγελος Λοΐζου από την Αμμόχωστο και ο εκπαιδευτικός και μασόνοσ Ν. Καταλάνος.⁶² Παρατηρούμε ότι, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, τα βασικά στελέχη της κιτιακής παράταξης ανήκαν στην αναδυόμενη αστική τάξη: δικηγόροι, γιατροί, εκπαιδευτικοί και λιγότεροι έμποροι και γαιοκτήμονες. Η κιτιακή παράταξη παραδεχόταν ότι στις τάξεις της περιλαμβάνονταν έμποροι και κεφαλαιούχοι οι οποίοι, όμως, όπως υποστήριζαν, «παρείχαν στον κόσμο καλύτερες τιμές και ασφαλείς εγγυήσεις».⁶³

Οι κύριοι υποστηρικτές του Κιτίου βρισκόταν στις τάξεις των επιστημόνων της νέας γενιάς, οι οποίοι είχαν σπουδάσει στα ελληνικά πανεπιστήμια, δεν είχαν γνωρίσει την Τουρκοκρατία και εκπροσωπούσαν τη λεγόμενη «α-

62. Βλ. Ν. Καταλάνος, *Κυπριακόν Λεύκωμα Ο Ζίνων*, ό.π., σ. 181· Γ. Φραγκούδης, *Ιστορία του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος Κύπρου, 1900-1910*, ό.π., σ. 15, 22· Αρ. Κουδουνάρης, *Βιογραφικό Λεξικόν Κυπρίων*, ό.π., σ. 39, 75-76, 84-85, 117, 160, 272, 281, 295.

63. «Αποδιώκετε τους νυκτοκόρακας», παράρτημα *Ευαγόρας*, 22 Σεπτεμβρίου 1901. «Ζήτω ο εθνικός συνδυασμός», παράρτημα *Ευαγόρας*, 26 Σεπτεμβρίου 1901.

διάλλακτη» μερίδα του πολιτικού κόσμου του νησιού. Είχαν αρχίσει να αποκοτούν οικονομική ισχύ, αρκετοί είχαν καλή μόρφωση χωρίς όμως να έχουν κερδίσει την αντίστοιχη κοινωνική και πολιτική αναγνώριση. Έτσι, στη σύγκρουση για τον Αρχιεπίσκοπο, διείδαν έναν τρόπο κατοχύρωσης της δικής τους κοινωνικής θέσης. Το γεγονός ότι κατάφεραν να συσπειρώσουν την πλειοψηφία των κατώτερων στρωμάτων δεν πρέπει να παραξενεύει: σε όλες τις χώρες οι κατώτερες τάξεις επιδεικνύουν σημεία αγανάκτησης ενάντια στο υφιστάμενο σχήμα κατανομής του πλούτου, ενισχύοντας τις δυνάμεις εκείνες που υποστηρίζουν κάποιας μορφής αναδιανομή.⁶⁴

5. ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΕΚΦΡΑΣΗ

Στο ιδεολογικό επίπεδο συγκρούστηκαν δύο αντιτιθέμενες φιλοσοφίες. Η κυρηνειακή παράταξη, με άξονα τη θρησκεία, εκπροσωπούσε το παλαιό πνεύμα της κοινωνικής ιεραρχίας η οποία ήταν νομικά κατοχυρωμένη και κάθε κοινωνική τάξη γνώριζε τη θέση της απέναντι στις υπόλοιπες. Αυτήν ακριβώς τη θεσμοθετημένη ανισότητα απάλειψε η πολιτική ιδεολογία του εθνικισμού, όπως προβλήθηκε από τους Κιτιακούς.⁶⁵ Η κιτιακή παράταξη προέβαλλε τον εαυτό της ως την «εθνική μερίδα» και τα μέλη της ως τους «υπερασπιστές της σεμνής και ιεράς ιδέας της εθνότητας».⁶⁶ Κατηγορούσε, μάλιστα, τους Κυρηνειακούς ότι ζητούσαν από τους γονείς να μη στέλνουν τα παιδιά τους για σπουδές στην Αθήνα διότι αυτή αποτελούσε πηγή διαφθοράς. Η παράταξη που στήριζε τον Μητροπολίτη Κιτίου λειτούργησε ως φορέας ιδεών νεωτερισμού, οι οποίες αντιτίθεντο στην απόλυτη και αυθαίρετη εξουσία της Εκκλησίας. Παρά τις εκκλήσεις του κατεστημένου για προσήλωσι στην ορθοδοξία και τις παραδοσιακές αξίες, ο εθνικισμός ήταν πλέον η ιδεολογία βάσει της οποίας θα κρίνονταν τα θέματα.⁶⁷ Ενδεικτικό της κυριαρχίας της εθνικιστικής ιδεολογίας ήταν ότι από το 1901 είχαν επικρατήσει στις εκλογές του Νομοθετικού Συμβουλίου οι αδιάλλακτοι εθνικόφρονες, παρά

64. S.M. Lipset, *Political Man*, Anchor Books, Νέα Υόρκη 1963, σ. 48.

65. Βλ. Ρ. Κατσιαούνης, «Κοινωνικές, Εθνικές και Πολιτικές Αντιθέσεις στην Κύπρο την Περίοδο της Αγγλοκρατίας 1878-1950», *ό.π.*, σ. 28.

66. «Ο λόγος του Θεοδότου», παράρτημα *Ευαγόρας*, 8 Σεπτεμβρίου 1901· «Ο θρίαμβος της εθνικής μερίδος», παράρτημα *Ευαγόρας*, 20 Σεπτεμβρίου 1901· «Ζήτω ο εθνικός συνδυασμός», *ό.π.*

67. Βλ. R. Katsiaounis, *Labour, Society and Politics in Cyprus During the Second Half of the Nineteenth Century*, *ό.π.*, σ. 227-228.

τη διοικητική και οικονομική επιρροή των διαλλακτικών –μάλιστα, αυτοί συνέχισαν να επικρατούν μέχρι και το 1925, όταν υπέστησαν εκλογική ήττα.

Παρόλα αυτά, οι λαϊκοί εκπρόσωποι της κιτιακής παράταξης δεν λειπούργησαν ως φορείς μιας εντελώς ανατρεπτικής ιδεολογίας, συγκρουόμενοι με την εκκλησιαστική εξουσία στο σύνολό της· αντίθετα, περιόρισαν τη ριζοσπαστικότητα των ιδεών τους και αποδέχτηκαν την ηγεμονική θέση της Εκκλησίας στον ελληνικό πληθυσμό. Στην επιχειρηματολογία τους άλλωστε κατονόμαζαν την Εκκλησία ως «το ασφαλέστερο και βεβαιότερο εθνικόν κέντρον» και απέδιδαν στους Κυρηνειακούς προσπάθεια υποδούλωσής της σε ξένα και μη ορθόδοξα κέντρα.⁶⁸ Ο πολιτικός λόγος του Μητροπολίτη Κιτίου ήταν τόσο νεωτερικός όσο επέβαλλε η συμπόρευσή του με τους εθνικιστές και όσο επέτρεπε (δηλαδή, περιόριζε) η θρησκευτική του ιδιότητα. Η υποστήριξη προς το πρόσωπο του Κιτίου είχε ευρύτατη λαϊκή βάση, γεγονός που τον υποχρέωνε να προσαρμόζει την πολιτική του πορεία σε σχέση με τα αιτήματα της βάσης αυτής, αλλά και η ίδια αυτή βάση τον νομιμοποιούσε ως εκφραστή των δικών της πολιτικών αιτημάτων.⁶⁹ Οι πιο επιφανείς από τους Κιτιακούς, που αναμενόταν να είναι πιο δεκτικοί στη δυσμενή κατάσταση των λαϊκότερων στρωμάτων, δεδομένης της υποστήριξης που αυτά τους παρείχαν, διατηρούσαν πολύ συντηρητικές κοινωνικές απόψεις. Το υπόβαθρό τους ήταν παρόμοιο με εκείνο των Κυρηνειακών, μια παράμετρος που διευκόλυνε την επαναπροσέγγισή τους μετά.

Στο γεγονός ότι η σύγκρουση προσέλαβε έντονη ιδεολογική χροιά, διαδραμάτισαν ρόλο και οι πρώτοι μασόνοι που εμφανίστηκαν στην Κύπρο και οι οποίοι αποτέλεσαν ουσιαστικά την ψυχή του εθνικού κινήματος. Ο Χριστόφορος Τορναρίτης, στο μοναδικό, ίσως, βιβλίο που εκδόθηκε για τον κυπριακό ελευθεροτεκτονισμό προσφέρει αρκετές πληροφορίες για τις στοές που ιδρύθηκαν και κυρίως για τους Ελληνοκύπριους που μετείχαν σε αυτές. Από τα ονόματα που παραθέτει και τα αξιώματα αυτών των ατόμων, παρατηρούμε ότι πολλοί από αυτούς συμμετείχαν ενεργά στο εθνικό κίνημα και στις εθνικές οργανώσεις: βουλευτές, δήμαρχοι και εξέχουσες, ευρύτερα, προσωπικότητες της εποχής.⁷⁰

68. «Ο θρίαμβος της εθνικής μερίδος», *ό.π.*: «Ζήτη ο εθνικός συνδυασμός», *ό.π.*

69. Βλ. Μ. Μιχαήλ, «Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα (1900-1910), το Ιδεολογικό του Περιεχόμενο και η Ανάδειξη της Εκκλησίας της Κύπρου ως Εθνικής Αρχής στο Βρετανικό Πλαίσιο Διοίκησης», *ό.π.*, σ. 320, 331-332.

70. Χ. Γ. Τορναρίτης, *Ιστορία του Συγκεκριμένου Κυπριακού Τεκτονισμού και Άλλα Τεκτονικά Πραγματικά και Ομιλίες*, Λεμεσός 1948.

Την περίοδο αυτή, οι μασόνοι αποτελούσαν τα πλέον φιλελεύθερα και ανεπτυγμένα στοιχεία του τόπου. Κυριότεροι εκφραστές αυτής της τάσης, η οποία στήριξε έντονα τον Μητροπολίτη Κιτίου, ήταν οι Ν. Καταλάνος και Θ. Θεοδότου στη Λευκωσία, Χρ. Σώζος και Ι. Κυριακίδης στη Λεμεσό και Φ. Ζαννέτος και Ι. Οικονομίδης στη Λάρνακα. Γνωρίζοντας ότι, ιδίως, οι χωρικοί ήταν προληπτικοί, οι Κυρηνειακοί εκμεταλλεύτηκαν το ζήτημα της μασονίας, προσπαθώντας να περάσουν στον λαό το μήνυμα ότι όλοι οι Κιτιακοί, ακόμα και ο ίδιος ο Μητροπολίτης, ήταν μασόνοι. Ο Κιτίου υποστηριζόταν από όλους τους μασόνους της Κύπρου και άρα δεν μπορούσε, σύμφωνα με τους αντιπάλους του, να μην είναι και αυτός μασόνος.⁷¹ Από την άλλη, οι Κιτιακοί κατηγορούσαν τους αντιπάλους τους για «μακρακισμό», μια αίρεση που είχε αναπτυχθεί την εποχή εκείνη στην Ελλάδα, επειδή ένας ιερωμένος εκ των βασιικών υποστηρικτών του Κερύνειας, ο Τεκνόπουλος, ανέκκε σε αυτή.⁷²

6. Η ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΗ

Ο αγώνας για υπερίσχυση προϋπέθετε οργάνωση. Αυτή η πλευρά του ζητήματος πρέπει να γίνει κατανοητή μέσα στο πλαίσιο μιας κοινωνίας η οποία βρισκόταν ακόμα σε μεταβατικό στάδιο όπου οι οιοσδήποτε οργανωτικές προσπάθειες ήταν σε εμβρυακή μορφή. Οι οργανώσεις της περιόδου δεν είχαν αποκτήσει ακόμα τα στοιχεία της διάρκειας και της μονιμότητας και ήταν πολύ συγκεκριμένου χαρακτήρα (συνήθως μονοθεματικές) ανταποκρίνονταν δηλαδή στο επίπεδο οικονομικής και κοινωνικής εξέλιξης της περιόδου, όπως συνέβαινε σε όλες τις κοινωνίες.⁷³

Πέραν του δικτύου πελατειακών σχέσεων που εξουσίαζαν και οι δύο παρατάξεις, στον μεταξύ τους αγώνα για επικράτηση αξιοποιήθηκαν οι διάφορες λέσχες και σωματεία υπό την ηγεσία επιφανών στελεχών κάθε μιας. Οι

71. Βλ. Ν. Καταλάνος, *Κυπριακόν Λεύκωμα Ο Ζήνων*, ό.π., σ. 182. Βλ., επίσης, Γ. Φραγκούδης, *Ιστορία του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος Κύπρου, 1900-1910*, ό.π., σ. 23-24. Βλ., ενδεικτικά, «Ο μασονισμός», παράρτημα *Φωνή της Κύπρου*, 9 Μαρτίου 1900· «Αι κατά Χριστιανισμού βλασφημίας του κ. Καταλάνου», παράρτημα *Φωνή της Κύπρου*, 23 Μαρτίου 1900.

72. Παράρτημα *Ευαγόρας*, 8 Σεπτεμβρίου 1901. Βλ., επίσης, Ν. Καταλάνος, *Κυπριακόν Λεύκωμα Ο Ζήνων*, ό.π., σ. 194-195.

73. S. Rokkan, *Citizen, Elections, Parties*, McKay Co, Νέα Υόρκη 1970, σ. 89.

Κιτιακοί αξιοποίησαν, κυρίως, την αλυσίδα εθνικών λεσχών και συλλόγων που είχαν ως άξονα τον σύλλογο «Αγάπη του Λαού» υπό τον Καταλάνο. Οι Κυρηνειακοί δημιούργησαν, ως αντίβαρο, τον σύλλογο «Ορθοδοξία», ο οποίος εγκαινιάστηκε στις 20 Ιουλίου 1900 και αυτοαποκαλείτο «θρησκευτικός», γεγονός που καταδεικνύει και την έμφαση στην ιδέα της θρησκείας.⁷⁴ Παρόλο που έγινε προσπάθεια να παρουσιαστεί η «Ορθοδοξία» ως οργάνωση που αγκάλιαζε όλες τις τάξεις, δεν μπορούσε να παρασιωπηθεί το γεγονός ότι καθοδηγούνταν από το συντηρητικό κατεστημένο του κεφαλαίου.⁷⁵ Ο σύλλογος έγινε το «κομματικό» κέντρο των Κυρηνειακών με επίτιμο μέληστα πρόεδρό του τον μητροπολίτη Κερύνειας. Οι Κιτιακοί κατηγορούσαν το σωματείο αυτό ως «αντεθνικόν» και «προτεσταντικόν».⁷⁶ Υπέρ του Κερύνειας τάχθηκαν ορισμένα ακόμα αναγνωστήρια (λέσχες) της πρωτεύουσας, όπως ο «Πατριωτισμός», ο «Φοίνικας» και ο «Κύπριος».⁷⁷ Η λειτουργία συλλόγων με σκοπό τον συντονισμό της δράσης των δύο παρατάξεων δεν παρατηρήθηκε μόνο στη Λευκωσία αλλά ήταν παγκύπριο φαινόμενο. Στη Λεμεσό, για παράδειγμα, λειτουργούσαν η «Μεταρρύθμιση» (κιτιακή), «Τα Πάτρια» (κυρηνειακή) και η «Ισότης» (κυρηνειακή).⁷⁸

Η αρχιεπισκοπική διαμάχη είχε επηρεάσει και την εκπαιδευτική ζωή της νήσου τόσο ώστε οι Κιτιακοί ίδρυσαν ξεχωριστό γυμνάσιο και οι δύο παρατάξεις διεκδικούσαν με ξεχωριστούς συνδυασμούς τις εκλογές για τις Επαρχιακές Εκπαιδευτικές Επιτροπές, καθώς και τις Εκκλησιαστικές Επιτροπές και τις εκλογές των Σχολικών Εφοριών.⁷⁹ Συστάθηκαν, επίσης, και λειτουργούσαν διπλά δημοτικά σχολεία καθώς και παρθεναγωγεία.⁸⁰

74. «Θρησκευτικός σύλλογος Ορθοδοξία», *Φωνή της Κύπρου*, 17 Αυγούστου 1900, σ. 3. Βλ., επίσης, Ν. Καταλάνος, *Κυπριακόν Λεύκωμα Ο Ζήνων*, ό.π., σ. 189.

75. Βλ. R. Katsiaounis, *Labour, Society and Politics in Cyprus During the Second Half of the Nineteenth Century*, ό.π., σ. 227-228.

76. «Ζήτω ο εθνικός συνδυασμός», ό.π.

77. «Ψήφισμα προς την Σύνοδο», *Φωνή της Κύπρου*, 19 Οκτωβρίου 1900, σ. 2. Βλ., επίσης, Ν. Καταλάνος, *Κυπριακόν Λεύκωμα Ο Ζήνων*, ό.π., σ. 210.

78. «Ψήφισμα», *Ευαγόρας*, 8 Σεπτεμβρίου 1901, σ. 2. Κ. Χρυσάνθης, «Σωματεία και Οργανώσεις της Κύπρου από το 1878-1955», *Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου*, αρ. 2, εκδόσεις Δήμου Λευκωσίας, Λευκωσία 1986, σ. 287.

79. «Κομματικά Πρωτοτυπία», *Ελευθερία*, 18 Δεκεμβρίου 1908, σ. 3. Βλ. επίσης Ν. Καταλάνος, *Κυπριακόν Λεύκωμα Ο Ζήνων*, ό.π., σ. 161-164, 384.

80. Βλ. Α. Λυμπουρίδης, *Το Πολύκροτο Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα της Κύπρου*, ό.π., σ. 64-65.

7. Η ΑΠΑΡΧΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΩΝ ΜΑΖΩΝ

Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα είχε επιπτώσεις και πέραν του αμιγώς θρησκευτικού χώρου ή του πεδίου σύγκρουσης των διαφόρων συνισταμένων της άρχουσας κοινωνικοπολιτικής ελίτ, η οποία όριζε και διεύθυνε κατά το δοκούν τους όρους του πολιτικού ανταγωνισμού. Σηματοδότησε την έναρξη της επαφής των μαζών με την πολιτική διαδικασία και τη συμμετοχή σε αυτή για ένα ζήτημα που αφορούσε τη δομή της εξουσίας στο εσωτερικό της ελληνικής κοινότητας της Κύπρου. Η εξέλιξη αυτή συμβαδίζει με τη θέση ότι, όταν μια χώρα διέρχεται περιόδους μεγάλων αλλαγών στο οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό της σύστημα ή στη διεθνή της θέση, το εκλογικό σώμα συνολικά ενδιαφέρεται και συμμετέχει περισσότερο.⁸¹

Η συμπεριφορά των λαϊκών στρωμάτων σε όλες τις εκλογικές διαδικασίες, είτε ενδοεκκλησιαστικές είτε βουλευτικές, καθοδηγούνταν σε μεγάλο βαθμό από τους πολιτευτές και τα ανώτερα στρώματα της κοινωνίας. Η πλειοψηφία των αγροτών και των εργατών δεν είχε, ακόμα, κάνει αισθητή μια ανεξάρτητη παρουσία στον εκλογικό στίβο. Οι περιοριστικές πρόνοιες του εκλογικού νόμου, με τα ιδιοκτησιακά κριτήρια που έθετε ως προϋπόθεση για την ψήφο, άφηναν εκτός πολιτικής και εκλογικής διαδικασίας τη συντριπτική πλειοψηφία του λαού.⁸² Το γεγονός ότι η πλειοψηφία μπορεί να μην είχε άμεσο προσωπικό ή ταξικό συμφέρον στη διαμάχη δεν επηρέασε τη συμμετοχή της στις διαδικασίες, είτε διότι της ασκούσαν πιέσεις είτε λόγω αισθημάτων κοινωνικής υποχρέωσης έναντι των πολιτευτών.

Προτού εξετάσουμε την επίπτωση του αρχιεπισκοπικού ζητήματος στην πολιτική συμμετοχή των μαζών, πρέπει να θέσουμε το πλαίσιο και τους όρους διεξαγωγής των εκκλησιαστικών εκλογικών διαδικασιών, οι οποίες ρυθμιζόνταν κατά τρόπο διαφορετικό από τις αντίστοιχες «πολιτειακές». Ακολουθώντας, έχοντας υπόψη τις προδιαγραφές των εκλογών, θα μπορούσαμε να εξετάσουμε τη δημοκρατική διάστασή τους με βάση δύο παραμέτρους: τις ίδιες τις εκλογικές πρόνοιες και το πώς αντιμετώπιζαν την εμπλοκή του λαού οι δύο παρατάξεις. Παρενθετικά δε, αξίζει να σημειώσουμε ότι, σήμερα, οι διαδικασίες για την εκλογή του Αρχιεπισκόπου Κύπρου καθορίζονται από

81. Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σ. 195.

82. Το εκλογικό δικαίωμα στην Κύπρο συνδεόταν με την καταβολή ενός ειδικού φόρου ι-διοκτησίας, ο οποίος ονομαζόταν *vergi*: βλ. *Cyprus Blue Book 1883-84*, σ. 4 και *Cyprus Blue Book 1901-02*, σ. 7. Για τη σύνδεση του φόρου αυτού με το δικαίωμα άσκησης εκλογικού δικαιώματος, βλ. *Cyprus Blue Book 1883-84*, σ. 124.

τον καταστατικό χάρτη της Εκκλησίας, ο οποίος συντάχθηκε το 1914,⁸³ λόγω ακριβώς του τρόπου με τον οποίο έγιναν οι εκλογές κατά τη διάρκεια της αρχιεπισκοπικής διαμάχης.

Το 1900, καθώς δεν υπήρχε γραπτός κανονισμός εκλογής Αρχιεπισκόπου, η εκλογή καθορίστηκε αρχικά με εγκύκλιο της Ιεράς Συνόδου.⁸⁴ Καθόριζε ότι όλο το ελληνικό χριστιανικό ορθόδοξο πλήρωμα της νήσου θα εξέλεγε τους ειδικούς αντιπροσώπους (κατά ενορία σε πόλεις, κωμοπόλεις ή χωριά κατ' αναλογία του πληθυσμού) οι οποίοι, με τη σειρά τους, θα εξέλεγαν 60 γενικούς αντιπροσώπους —40 λαϊκούς και 20 κληρικούς, σύμφωνα με τα έθιμα της κυπριακής Εκκλησίας— αυτοί, μαζί με την Ιερά Σύνοδο, θα εξέλεγαν τον νέο Αρχιεπίσκοπο. Οι 60 γενικοί αντιπρόσωποι καθορίστηκαν αναλογικά με τον πληθυσμό των τεσσάρων θρόνων της νήσου (Αρχιεπισκοπική περιφέρεια, Πάφος, Κερύνεια και Κίτιο). Οι σχετικές πρόνοιες είχαν ορισμένους σημαντικούς περιορισμούς. Πρώτα απ' όλα, το εκλογικό σώμα περιοριζόταν εξ αρχής στο ήμισυ, αφού δικαίωμα ψήφου είχαν μόνον οι άντρες. Δεύτερον, υπήρχαν ηλικιακοί περιορισμοί με διαβαθμίσεις αναλόγως του επιπέδου συμμετοχής στη διαδικασία. Το ηλικιακό όριο αυξανόταν όσο πιο προσβάσιμο γίνονταν στον εκλέκτορα το σώμα που θα εξέλεγε τον Αρχιεπίσκοπο: για να εκλεγεί κανείς ειδικός αντιπρόσωπος έπρεπε να είναι άνω των 25 ετών και για να εκλεγεί γενικός αντιπρόσωπος, άνω των 30. Τρίτον, οι κληρικοί είχαν ειδικό βάρος στην όλη διαδικασία: μαζί με τα έξι μέλη της Ιεράς Συνόδου, έφταναν τους 26, πάνω από το ένα τρίτο του σώματος που εξέλεγε τελικά τον Αρχιεπίσκοπο—δυσνητικά, επομένως, θα μπορούσαν να αλλοιώσουν τη λαϊκή βούληση.

Οι διαδικασίες είχαν, επίσης, αρκετά κενά που θα μπορούσαν να επιτρέψουν τη δωροδοκία τόσο του λαού που εξέλεγε τους ειδικούς αντιπροσώπους όσο και των ίδιων των αντιπροσώπων. Η ανυπαρξία ελέγχου των διαδικασιών από την κυβέρνηση δημιούργησε σοβαρό κενό στην αμεροληψία των εκλογικών διαδικασιών όπως και στην εκδίκαση τυχόν ενστάσεων από την Ιερά Σύνοδο.⁸⁵

Σε ό,τι αφορά τη δημοκρατική διάσταση των εκλογικών διαδικασιών, παρά τους περιορισμούς και τα κενά που είχαν, μπορούμε να πούμε ότι ήταν

83. Το καταστατικό δημοσιεύτηκε στις 15 Ιουνίου 1914 στο περιοδικό *Εκκλησιαστικός Κήρυκας* που δημοσίευε την αρχιεπισκοπική εγκύκλιο ημερομηνίας 21 Μαΐου 1914.

84. Δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου* στις 24 Αυγούστου 1900, σ. 1-2.

85. «Ο θεσμός της εκλογής επισκόπων: γνώμαι των πολιτευτών», *Ελευθερία*, 1η Ιουνίου 1918, σ. 2, 8 Ιουνίου 1918, σ. 1, και 15 Ιουνίου 1918, σ. 1.

αρκετά «περιεκτικές» [inclusive], έχοντας υπόψη ότι, κατά την περίοδο στην οποία αναφερόμαστε, τα πολιτικά δικαιώματα ήταν περιορισμένα (και όχι μόνο στην Κύπρο) στους άντρες συγκεκριμένης ηλικιακής ομάδας, αλλά και το γεγονός ότι αφορούσαν έναν θεσμό φύσει συντηρητικό, όπως η Εκκλησία. Σε αντίθεση με τις εκλογές για το Νομοθετικό Συμβούλιο –που ήταν «πολιτειακός» θεσμός–, στις οποίες υπήρχαν σημαντικοί ιδιοκτησιακοί περιορισμοί, στις ενδοεκκλησιαστικές αυτές διαδικασίες δεν υπήρχε ανάλογος περιορισμός και όλοι οι ενήλικοι άντρες είχαν δικαίωμα συμμετοχής σε κάποιο επίπεδο των διαδικασιών.

Η λαϊκή συμμετοχή στη διαδικασία εκλογής επισκόπων και Αρχιεπισκόπου ενείχε μια ακόμη λειτουργία καθοριστική για τον συνολικό χαρακτήρα της κυπριακής πολιτικής της περιόδου. Πρόκειται για τη νομιμοποίηση του εκάστοτε Αρχιεπισκόπου και των μητροπολιτών να εκπροσωπούν ολόκληρο τον πληθυσμό, αφού αποτελούσαν εκλεγμένους αξιωματούχους των Ελλήνων της Κύπρου, στα πλαίσια του μοναδικού θεσμού που βρισκόταν υπό τον δικό τους αποκλειστικό έλεγχο· από αυτή τη νομιμοποίηση απορρέει σε μεγάλο βαθμό η εθναρχική ιδιότητα του Αρχιεπισκόπου.

Το συγκεκριμένο σύστημα εκλογής, με την ευρεία λαϊκή συμμετοχή, δέχτηκε κριτική μεταγενέστερα. Αρκετές προσωπικότητες και βουλευτές το χαρακτήρισαν «οχλοκρατικό», προσάπτοντάς του ότι μετέτρεπε τις επισκοπικές διαδικασίες σε κομματική αντιπαράθεση και πρότειναν είτε την κατάργηση της εκλογής ειδικών αντιπροσώπων από τον λαό είτε την εκλογή των Επισκόπων από ένα προκαθορισμένο σώμα αποτελούμενο από *ex officio* προύχοντες –σύμφωνα δε με ορισμένες απόψεις, το σώμα αυτό θα έπρεπε να απαρτίζεται μόνο από την Ιερά Σύνοδο, τους βουλευτές και τους δημάρχους.⁸⁶ Η συγκεκριμένη αντίληψη είναι ενδεικτική μιας νοοτροπίας εχθρικής προς τη διεύρυνση των πολιτικών δικαιωμάτων των μαζών και της ενεργού εμπλοκής τους σε πολιτικές διαδικασίες, καθώς και της επίδειξης ολιγαρχικού πνεύματος εκ μέρους αρκετών πολιτευτών της περιόδου.

Όσον αφορά τη στάση των δύο παρατάξεων έναντι των δημοκρατικών διαδικασιών και της λαϊκής συμμετοχής, η παράταξη των Κιτιακών υπήρξε έντονος πολέμιος της παλαιάς τάξης και κάθε απόπειρας διατήρησης δεσποτικών συστημάτων διοίκησης. Οι ιδέες περί λαϊκής κυριαρχίας και εκλογής των ηγετών κάθε λαού αποτελούσαν σημείο αναφοράς στον πολιτικό λόγο των Κιτιακών οι οποίοι, με αυτόν τον τρόπο, επιθυμούσαν να ισχυροποιή-

86. «Ο θεσμός της εκλογής επισκόπων: γνώμαι των πολιτευτών», *Ελευθερία*, 1η Ιουνίου 1918, σ. 2 και 8 Ιουνίου 1918, σ. 1.

σουν τη θέση τους ότι η εκλογή του Μητροπολίτη Κιτίου, ο οποίος απολάμβανε της αποδοχής της πλειοψηφίας των Κυπρίων, θα σήμαινε και εκσυγχρονισμό των διαδικασιών για ανάδειξη της ηγεσίας των Ελλήνων της Κύπρου. Είναι χαρακτηριστικό ότι έθεταν τον λαό ως την ισχυρότερη νομιμοποιητική βάση της εξουσίας της ηγεσίας.⁸⁷ Αυτό βεβαίως υπέκρυπτε την προσπάθεια της αστικής τάξης, που στήριζε τον Κιτίου, να αποκτήσει πρόσβαση στην πολιτική και οικονομική ισχύ του αρχιεπισκοπικού θρόνου χρησιμοποιώντας την ισχύ των λαϊκών μαζών.

Η κυρηνειακή παράταξη, από την άλλη πλευρά, επιχείρησε σε όλη τη διάρκεια του Αρχιεπισκοπικού να πετύχει τη διευθέτηση του θέματος χωρίς την εμπλοκή του λαού. Αυτό εκφράστηκε με τις συνεχείς προσπάθειές τους για σύγκληση της Μείζονος Συνόδου της Ορθοδοξίας –στο θέμα αυτό είχαν στο πλευρό τους και τον Οικουμενικό Πατριάρχη, ο οποίος επιθυμούσε την εκλογή του Κερύνειας· η άποψη περί μη εμπλοκής του λαού ήταν εμφανής και αργότερα, όταν μετά την ψήφιση του κυβερνητικού νομοσχεδίου για εκλογές, συγκάλεσαν Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Κύπρου και ενθρόνισαν αυθαίρετα τον Κερύνειας ως Αρχιεπίσκοπο.

Η πρώτη σύγκρουση των δύο παρατάξεων έλαβε χώρα στις 3 Σεπτεμβρίου 1900, στο πλαίσιο της εκλογής των ειδικών αντιπροσώπων. Στα έντυπα, τα οποία αποτέλεσαν βασικό πεδίο της αντιπαράθεσης, αντικατοπτριζόταν το κλίμα πόλωσης αλλά και το ενδιαφέρον για την επιλογή των αντιπροσώπων. Τις ημέρες πριν από τις εκλογές επικρατούσε σε όλα τα χωριά της Κύπρου «ασυνήθιστη κίνηση» και «εκλογικός πυρετός»⁸⁸ τη δε παραμονή, κόσμος συγκεντρώθηκε στα διάφορα σωματεία, στα καφενεία και στους συλλόγους της πρωτεύουσας όπου διεξάγονταν συζητήσεις για το φλέγον θέμα ενώ πραγματοποιήθηκαν και πορείες στους δρόμους.

Στις εκλογές εκείνες κυριάρχησαν οι Κιτιακοί, οι οποίοι είχαν βασίσει την εκστρατεία τους σε μια εθνικά προσανατολισμένη Εκκλησία της οποίας τα οικονομικά θα ελέγχονταν από τον λαό: εξέλεξαν 47 από τους 66 αντιπροσώπους. Οι Κυρηνειακοί αμφισβήτησαν τα αποτελέσματα προκαλώντας έτσι όξυνση των πνευμάτων στον πληθυσμό. Οι οπαδοί του Κερύνειας πραγματοποίησαν στη Λευκωσία μεγάλη συγκέντρωση και πορεία διαμαρτυρίας η οποία κατέληξε στην Αρχιεπισκοπή, όπου και επιδόθηκε ψήφισμα υπογεγραμ-

87. Βλ. Μ. Μιχαήλ, «Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα (1900-1910), το Ιδεολογικό του Περιεχόμενο και η Ανάδειξη της Εκκλησίας της Κύπρου ως Εθνικής Αρχής στο Βρετανικό Πλαίσιο Διοίκησης», *ό.π.*, σ. 326.

88. «Εκλογικά», *Φωνή της Κύπρου*, 21 Σεπτεμβρίου 1900, σ. 2.

μένο από επιφανείς προσωπικότητες που αμφισβητούσαν την εγκυρότητα των εκλογικών διαδικασιών.⁸⁹

Τα παραπάνω είχαν ως αποτέλεσμα να οδηγηθεί το ζήτημα σε τελμάτωση για οκτώ περίπου χρόνια, οπότε επενέβη δραστικά η βρετανική διοίκηση με νομοσχέδιο το οποίο καθόριζε τις εκλογικές διαδικασίες βασισμένο σε μεγάλο βαθμό στην εγκύκλιο της Ιεράς Συνόδου του 1900.⁹⁰ Το νομοσχέδιο ψηφίστηκε στις 4 Μαΐου 1908 και δημοσιεύτηκε στην επίσημη εφημερίδα της κυβέρνησης στις 25 Μαΐου 1908.⁹¹ Ο νόμος τέθηκε σε ισχύ και η κυβέρνηση απέστειλε εγκυκλίους ορίζοντας ως ημερομηνία έναρξης της εκλογής των ειδικών αντιπροσώπων τη 10η Φεβρουαρίου 1909. Οι συνολικά 993 ειδικοί αντιπρόσωποι εξέλεξαν τους 60 γενικούς οι οποίοι, μαζί με την Ιερά Σύνοδο, εξέλεξαν τον νέο Αρχιεπίσκοπο. Οι Κυρηνειακοί απείχαν από τις εκλογές επειδή συνειδητοποιούσαν ότι θα έχαναν, αλλά οι εκλογές διεξήχθησαν κανονικά. Οι αντιπρόσωποι που εξελέγησαν ήταν στην ολότητα τους Κτιακοί.⁹²

8. ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΣΤΙΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΕΣ ΕΚΛΟΓΕΣ

Η συμμετοχή των μαζών καθορίστηκε σε μεγάλο βαθμό από την ένταση που χαρακτήριζε όλες τις εκλογικές αναμετρήσεις της περιόδου. Το μεγάλο διάστημα που μεσολάβησε από την πρώτη εκλογή αντιπροσώπων το 1900 μέχρι το 1909, όταν επαναλήφθηκε η διαδικασία, μετέφερε το πεδίο της αντιπαράθεσης μεταξύ των δύο παρατάξεων στις εκλογές για το Νομοθετικό Συμβούλιο και στις Δημαρχιακές. Όλες οι εκλογές της περιόδου αυτής σηματοδεύτηκαν από έντονες διαμάχες, οργανωμένη διεκδίκηση των ψήφων με σχηματισμούς και από τις δύο πλευρές και αυξημένη λαϊκή συμμετοχή. Αντίθετα, στις αμέσως επόμενες εκλογές, μετά τη λήξη του Αρχιεπισκοπικού, το ενδιαφέρον ήταν υποτονικό και η συμμετοχή σαφώς περιορισμένη.

Η έντονη αντιπαράθεση επηρέασε θετικά τη συμμετοχή των λαϊκών στρωμάτων. Ο ανταγωνισμός συνέτεινε στη διεύρυνση του πολιτικού σώματος

89. «Ψήφισμα προς την Σύνοδο», *ό.π.*, σ. 2.

90. Βλ. Α. Λυμπουρίδης, *Το Πολύκροτο Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα της Κύπρου*, *ό.π.*, σ. 53-55. Βλ., επίσης, Ν. Καταλάνος, *Κυπριακόν Λεύκωμα Ο Ζήνων*, *ό.π.*, σ. 389.

91. Βλ. Π. Παπαδημήτρης, *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια της Κύπρου 1878-1978*, *ό.π.*, τόμ. Δ', σ. 135.

92. Βλ. Γ. Φραγκούδης, *Ιστορία του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος Κύπρου, 1900-1910*, *ό.π.*, σ. 475.

ενσωματώνοντας ολοένα και μεγαλύτερα τμήματα του λαού στις πολιτικές διαδικασίες αφού, πέραν των ίδιων των πολιτών που ενδιαφέρονταν να εγγραφούν στους εκλογικούς καταλόγους, και οι δύο παρατάξεις παρότρυναν στην ίδια κατεύθυνση. Ενδεικτικά, ο αριθμός των εγγεγραμμένων για τις εκλογές του Νομοθετικού Συμβουλίου εκτινάχθηκε από 12.093 το 1896, σε 24.952 το 1901, μια αύξηση της τάξης του 106%.⁹³ Από αυτούς, στις κάλπες προσήλθαν 17.816 άτομα (το 71,4% του εκλογικού σώματος). Στις εκλογές του 1901 οι δύο παρατάξεις διεκδικούσαν τις έδρες με πλήρεις συνδυασμούς και καλούσαν με ανακοινώσεις τον λαό να τους στηρίξει.⁹⁴ Η εκλογική πάλη ήταν ζωντανή με ομιλίες, ύβρεις, συλλαλητήρια, προεκλογικά προγράμματα κ.λπ. Οι Κιτιακοί προπαγάνδιζαν τους υποψηφίους τους ως «εθνικούς» και ζητούσαν από τον λαό να τους τιμήσει, «μαυρίζοντας» ταυτόχρονα τους «σπειραίους». ⁹⁵ Το ίδιο έπρατταν και οι Κυρηνειακοί που, σύμφωνα με τον Τύπο που τους υποστήριζε, χαρακτηρίζονταν η «υγιής μερίδα» του πληθυσμού.⁹⁶ Η αντιπαράθεση διεξήχθη σε όλες τις πόλεις με την ίδια ένταση –σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις χαρακτηριζόταν «πόλεμος». ⁹⁷ Το αποτέλεσμα των εκλογών υπήρξε θριαμβευτικό για τους Κιτιακούς οι οποίοι εξέλεξαν με μεγάλη πλειοψηφία και τους εννέα βουλευτές.⁹⁸

Οι εκλογές του 1906 χαρακτηρίστηκαν από ιδιαίτερη οξύτητα. Λόγω του φανατισμού που επικρατούσε, ο τότε Υπάτος Αρμοστής King Harman, με προκήρυξή του στις 18 Αυγούστου 1906, όρισε για πρώτη φορά τη διενέργεια μυστικής ψηφοφορίας. Οι εκλογές έληξαν με εκ νέου νίκη των Κιτιακών. Αυτή τη φορά, όμως, στο διαμέρισμα Λεμεσού-Πάφου εκλέχτηκε και ένας Κυρηνειακός, ο Σπύρος Αραούζος. Ο αριθμός των ψηφοφόρων αυξήθηκε και πάλι, κατά 33%, ενώ ο αριθμός όσων προσήλθαν στις κάλπες ήταν 17.166 (ποσοστό 51,65% επί του εκλογικού σώματος).⁹⁹ Στις δημοτικές εκλογές του 1908, ιδιαίτερη ένταση επικράτησε στη Λευκωσία, όπου λόγω της διάσπασης προέκυψε η εκλογή τούρκου δημάρχου, για πρώτη φορά από

93. Cyprus Blue Book 1903-04, σ. 90-91.

94. «Ζήτω ο εθνικός συνδυασμός», *ό.π.* «Ποιους να εκλέξη ο λαός», *Φωνή της Κύπρου*, 21 Σεπτεμβρίου 1901, σ. 1' «Τα βουλευτικά», *Φωνή της Κύπρου*, 21 Σεπτεμβρίου 1901, σ. 3.

95. «Ζήτω ο εθνικός συνδυασμός», *ό.π.*

96. «Ποιους να εκλέξη ο λαός», *ό.π.*

97. «Από την Πάφον. Τα βουλευτικά», *Φωνή της Κύπρου*, 21 Σεπτεμβρίου 1901, σ. 3. «Εκ Βαρωσίων. Τα βουλευτικά», *Φωνή της Κύπρου*, 3 Οκτωβρίου 1901, σ. 4.

98. Μ. Αταλίδης, «Τα Κόμματα στην Κύπρο (1878-1955)», *Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου*, αρ. 2, εκδόσεις Δήμου Λευκωσίας, Λευκωσία 1986, σ. 130.

99. Cyprus Blue Book 1908-09, σ. 98-99.

βρετανικής κατοχής, καθώς οι δύο πλευρές δεν συμφώνησαν στην επιλογή ατόμου κοινής αποδοχής.¹⁰⁰

Στις εκλογές του 1911, μετά τον τερματισμό του αρχιεπισκοπικού ζητήματος, επικράτησε πνεύμα ενότητας το οποίο εκφράστηκε με κοινές υποψηφιότητες των δύο παρατάξεων. «Διαλλακτικοί» και «αδιάλλακτοι» συνενώθηκαν με αποτέλεσμα οι εκλογές να διεξαχθούν χωρίς ουσιαστικό διακύβευμα και ενδιαφέρον. Ο αριθμός των εγγεγραμμένων ψηφοφόρων παρουσίασε οριακή μόνο αύξηση, της τάξης του 3,3%, ενδεικτική του κλίματος αδιαφορίας που επικράτησε, ενώ ο αριθμός των ατόμων που προσήλθαν στις κάλπες μειώθηκε δραματικά στα 8.241 άτομα.¹⁰¹ Μάλιστα, σε μία από τις εκλογικές περιφέρειες (Λεμεσού-Πάφου) δεν πραγματοποιήθηκαν οι εκλογές διότι οι υποψήφιοι ήταν όσες και οι θέσεις. Τον ίδιο χρόνο επανενώθηκαν τα δημοτικά σχολεία, τα παρθεναγωγεία και τα γυμνάσια. Η συνένωση που επιτεύχθηκε είχε βεβαίως βαθύτερες προεκτάσεις: σηματοδότησε τη συνένωση της παλιάς κατεστημένης τάξης με τη νέα αστική, με άμεσο στόχο τη διεκδίκηση της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα.¹⁰²

9. ΜΙΑ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ

Η σύγκρουση, η οποία διεξήχθη με σφοδρότητα, λύθηκε με την οριστική επικράτηση των Κιτιακών και την υιοθέτηση από την Εκκλησία μιας «εθνικής ελληνικής» πολιτικής. Αυτό σήμανε την έναρξη μιας νέας περιόδου για την κυπριακή κοινωνία. Ο τερματισμός της σύγκρουσης βρήκε τα δύο στρατόπεδα σε μια σταδιακή πορεία σύγκλισης. Η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στις δύο παρατάξεις δεν ήταν πια τόσο αυστηρή και οι νέοι, χάνοντας τη φεγγόκεντρη δυναμική που είχαν αναπτύξει στο πλαίσιο της ίδιας της Εκκλησίας, ενσωματώθηκαν οριστικά στον κύκλο της εξουσίας της. Αυτό είχε ως συνέπεια, πρώτον, τη ριζοσπαστικοποίηση και άρα την εθnikοποίηση του λόγου του συνόλου της Εκκλησίας και, δεύτερον, τη συντηρητικοποίηση του λόγου των νέων αφού, στερημένοι του ρόλου της πρωτοπορίας, εξέφραζαν πλέον έναν πολιτικό λόγο χωρίς κανένα απολύτως κοινωνικό περιε-

100. Βλ. Π. Παπαδημήτρης, *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια της Κύπρου 1878-1978*, ό.π., τόμ. Γ', σ. 181.

101. Cyprus Blue Book 1911-12, σ. 104-105.

102. Βλ. Ν. Καταλάνος, *Κυπριακόν Λεύκωμα Ο Ζήνων*, ό.π., σ. 441, 444. Βλ., επίσης, Μ. Ατταλίδης, «Τα Κόμματα στην Κύπρο (1878-1955)», ό.π., σ. 131.

χόμενο.¹⁰³ Με επαναλήψεις και εναλλαγές, το σχήμα που εξηγεί αυτή τη σύγκρουση και τη μετέπειτα συνένωση των τμημάτων της αστικής τάξης είναι το ακόλουθο: η αντίσταση και η αντίδραση των πιο προοδευτικών και φιλελεύθερων τμημάτων της ακολουθείται από μαζική κινητοποίηση και μετατόπιση προς μια προοδευτικότερη κατεύθυνση σε σχέση με τα αιτήματα που προωθεί και ολοκληρώνεται με διάσπαση των μετριοπαθών και μετατόπισή τους προς τα «δεξιά», ωστόσο η πλειοψηφία των κατώτερων στρωμάτων και της κατώτερης αστικής τάξης να περάσει στο συντηρητικό στρατόπεδο.¹⁰⁴

Η εκλογή του Αρχιεπισκόπου Κύπρου, μέσα από τις συνθήκες που διαμορφώθηκαν κατά τη δεκαετία 1900-1910, δεν ήταν ένα απλό εκκλησιαστικό ζήτημα, αλλά ένα μείζον πολιτικό και ιδεολογικό θέμα της νεότερης κυπριακής Ιστορίας. Μέσα από τη δεκαετία του αρχιεπισκοπικού ζητήματος και, κυρίως, με την εκλογική νίκη του Μητροπολίτη Κιτίου οι Έλληνες της νήσου διατήρησαν ως εθνική πολιτική τους αρχή τον θρησκευτικό τους θεσμό, δηλαδή την Εκκλησία της Κύπρου. Τουλάχιστον μέχρι την εμφάνιση άλλων πολιτικών δυνάμεων στο κυπριακό πολιτικό σκηνικό, η Εκκλησία παρέμεινε ο αποκλειστικός εκφραστής του αιτήματος για εθνική αποκατάσταση. Η απόληξη του Αρχιεπισκοπικού σήμαινε νίκη της εθνικής παράταξης, εκείνων δηλαδή που υποστήριζαν την επιτακτική διεκδίκηση του αιτήματος της Ένωσης, γεγονός που παρέπεμπε σε μια πορεία σύγκρουσης της Εκκλησίας με τη βρετανική διοίκηση. Η σημαντικότερη ίσως επίδραση του αρχιεπισκοπικού ζητήματος και του τρόπου με τον οποίο αυτό έληξε, σε σχέση με την ίδια την Εκκλησία και ιδιαίτερα με τον ανώτατο κλήρο, είναι το γεγονός ότι και εντός του βρετανικού πλαισίου διοίκησης ο εκκλησιαστικός θεσμός διατήρησε μια πολιτική εξουσία. Η Εκκλησία αντιμετωπιζόταν με τη λογική ενός πολιτικού οργανισμού ο οποίος εξέφραζε σε πολιτικό επίπεδο (και όχι μόνο σε πνευματικό) τους Έλληνες της Κύπρου.¹⁰⁵

103. Βλ. Σ. Αναγνωστοπούλου, «Η Εκκλησία της Κύπρου και ο Εθναρχικός της Ρόλος: 1878-1960. Η Θρησκευτικοποίηση της Κυπριακής Πολιτικής Δράσης: Ένωση», *ό.π.*, σ. 205.

104. Βλ. E.J. Hobsbawm, *Η Εποχή των Επαναστάσεων 1789-1848*, *ό.π.*, σ. 96. Ο Michels, έγραφε για τους νέους που ήθελαν να ανατρέψουν τους παλιούς σε διάφορα σώματα και πλαίσια ότι, μόλις πετύχαιναν τον στόχο τους να καταλάβουν οι ίδιοι θέσεις ισχύος, μεταμορφώνονταν εσωτερικά και γίνονταν επί της ουσίας όπως οι προκατόχοι τους: «οι επαναστάτες του σήμερα είναι οι αντιδραστικοί του αύριο» – R. Michels, *Κοινωνιολογία των Πολιτικών Κομμάτων στη Σύγχρονη Δημοκρατία*, εκδόσεις Γνώση, Αθήνα 1997, σ. 289.

105. Βλ. Μ. Μιχαήλ, «Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα (1900-1910), το Ιδεολογικό του Περιεχόμενο και η Ανάδειξη της Εκκλησίας της Κύπρου ως Εθνικής Αρχής στο Βρετανικό Πλαίσιο Διοίκησης», *ό.π.*, σ. 355-357.

10. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΣΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Η πορεία συμφιλίωσης των δύο μερίδων της άρχουσας τάξης αποδίδεται στο κοινό συντηρητικό τους υπόβαθρο, το οποίο διευκόλυνε την επαναπροσέγγισή τους.¹⁰⁶ Η ενότητα αυτή εκφράστηκε με τη δημιουργία οργανώσεων προώθησης του ενωτικού αιτήματος. Στη διάρκεια της περιόδου στην οποία αναφερόμαστε ιδρύθηκαν από τους Έλληνες της Κύπρου τέσσερις εθνικές οργανώσεις με ευθύνη τον χειρισμό του εθνικού θέματος. Η *Κυπριακή Πολιτική Οργάνωση*,¹⁰⁷ η *Πολιτική Οργάνωση Κύπρου* (1921),¹⁰⁸ η *Εθνική Οργάνωση* (1930)¹⁰⁹ και η *Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση Κύπρου* (ΕΡΕΚ)¹¹⁰ το 1931. Η Εκκλησία, σε όλες τις προσπάθειες κινητοποίησης που αναλήφθηκαν κατά την περίοδο αυτή, αποτέλεσε ουσιαστικά τον πυρήνα κάθε μορφής οργάνωσης. Στην απουσία άλλου θεσμοθετημένου και με διάρκεια συλλογικού σώματος, λειτούργησε ως συνεκτικός κρίκος και πόλος συσπείρωσης ενάντια στη βρετανική διοίκηση.

Η δομή και τα μέλη των ανώτατων σωμάτων των οργανώσεων αυτών – με την εξαίρεση της ΕΡΕΚ που συνιστούσε τομή στις μέχρι τότε πρακτικές και αντιλήψεις περί εκπροσώπησης η οποία όμως δεν πρόλαβε να εδραιωθεί λόγω της καταστολής της εξέγερσης του Οκτωβρίου 1931 (Οκτωβριανά) και της κατάργησης όλων των πολιτικών δικαιωμάτων και ελευθεριών των Κυπρίων – προδιέγραφαν τη σταθερή και αναλλοίωτη παρουσία και έλεγχο τους από την πολιτική ελίτ της θρησκευτικής ιεραρχίας και των βουλευτών. Η συμμετοχή των κατώτερων στρωμάτων διευρυνόταν σημαντικά, εξακολουθούσε όμως να διατηρείται στο πλαίσιο μιας αντίληψης που ήθελε την προώθηση και διαχείριση των πολιτικών ζητημάτων να επαφίεται σε μια μικρή εγγράμματη ελίτ (δασκάλοι, διευθυντές εφημερίδων, δικηγόροι, ιατροί). Δεν υπήρχε καμιά πρόνοια για άμεση, λαϊκή εκλογή των αξιωματούχων των οργανώσεων σε οποιαδήποτε βαθμίδα. Τα λαϊκά στρώματα απουσίαζαν παντελώς από τις δομές τους. Η θέση της Εκκλησίας κατοχυρωνόταν σε όλα τα π-

106. Βλ. R. Katsiaounis, «Social and Political Change in Cyprus: 1878-1924», *ό.π.*, σ. 239.

107. Βλ. *Κανονισμός Κυπριακής Πολιτικής Οργάνωσης*, Δημοτική Βιβλιοθήκη Λεμεσού.

108. «Σχέδιον καταστατικού Πολιτικής Οργάνωσης Κύπρου», *Ελευθερία*, 5 Νοεμβρίου 1921, σ. 5.

109. «Εθνική Οργάνωση», *Νέα Λαϊκή*, 10 Ιανουαρίου 1930, σ. 3· «Η ούστασις πολιτικής οργανώσεως», *Ελευθερία*, 11 Ιανουαρίου 1930, σ. 2· «Η εθνοσυνέλευσις της αρχιεπισκοπής», *Ελευθερία*, 29 Ιανουαρίου 1930, σ. 2.

110. Σ. Λοϊζίδης, *Άτυχη Κύπρος*, εκδόσεις Μπεργαδά, Αθήνα 1980, σ. 25-26.

γετικά κλιμάκια μέσα από τις διαδικασίες επιλογής και σύνθεσης. Ο Αρχιεπίσκοπος προέδρευε όλων των οργανώσεων, οι εκκλησιαστικοί ταγοί συμμετείχαν *ex officio* στα ανώτερα καθοδηγητικά σώματα και προέδρευαν στα επαρχιακά όργανα εκπροσώπησης και η εκκλησιαστική γραμμή συνήθως περνούσε και στις πολιτικές θέσεις των οργανώσεων αυτών.

Με βάση το καταστατικό τους, οι οργανώσεις ήταν αμιγώς ελληνικές, αφού μέλη δικαιούνταν να γίνουν μόνο Έλληνες και ορθόδοξοι, κάτι που διευκόλυνε περαιτέρω την κυριαρχία της Εκκλησίας. Οι εθνικές οργανώσεις, αν και όχι μέσω καταστατικής πρόνοιας αλλά με δηλώσεις και δημοσιεύματα, απέκλειαν από τις τάξεις τους όσους δήλωναν μέλη ή υποστηρικτές του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου.¹¹¹ Το ΚΚΚ επικρίθηκε από το τοπικό κατεστημένο (Εκκλησία και αστική τάξη), με την επίκληση μιας ρητορικής περί θρησκείας, παράδοσης και έθνους του καταλογιζόταν μη ανοχή στις ιδέες της θρησκείας και της πατρίδας, επιδίωξη κατάσχεσης περιουσιών και μη αποδοχή της αρμονικής συνεργασίας στα πλαίσια της κοινωνίας.¹¹²

Στην πολιτική αποκλεισμού του Κομμουνιστικού Κόμματος από τον αντιιμπεριαλιστικό αγώνα σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η Εκκλησία. Τον Απρίλιο του 1931, σύνοδος της Ιεραρχίας που «επιλήφθηκε του ζητήματος του κομμουνισμού» αποφάσισε ότι οι κομμουνιστές θα καλούνται από τον Μητροπολίτη της επαρχίας τους για συμβουλές «προς διόρθωσιν, άλλως θα επιβάλλονται εις αυτούς τα Εκκλησιαστικά επιτίμια μέχρις αφορισμού».¹¹³ Σε σύσκεψη που πραγματοποιήθηκε στην Αρχιεπισκοπή, για την οποία δίνει λεπτομέρειες ο ημερήσιος Τύπος, σημειώνεται:

«Την εσπέραν της παρελθούσης Δευτέρας συνήλθον εν τη αρχιεπισκοπή αντιπρόσωποι όλων σχεδόν των σωματείων της Λευκωσίας και συνεσκέφθησαν περί του τρόπου της καταπολεμήσεως της κομμουνιστικής προπα-

111. Βλ. Π. Παπαδημήτρης, *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια της Κύπρου 1878-1978*, ό.π., τόμ. Ε', σ. 313. Ο Λοϊζίδης σε άρθρο του, σημείωνε ότι ο κομμουνισμός αποτελούσε κοινωνικό κίνημα που δεν είχε θέση στην τότε φάση διεκδίκησης του εθνικού αιτήματος. Βλ. τρία άρθρα του Λοϊζίδη με τον ίδιο τίτλο, «Πολιτικώς είμεθα νήπια», *Ελευθερία*, 26 Νοεμβρίου 1930, σ. 1, 29 Νοεμβρίου 1930, σ. 1 και 6 Δεκεμβρίου 1930, σ. 1.

112. Βλ. Α. Panayiotou, «Lenin in the Coffee-shop: the Communist Alternative and Forms of non-western Modernity», ό.π., σ. 274. Οι αστικές εφημερίδες και πολιτικοί κατηγορούσαν το κόμμα για αθεΐα, κατάργηση του γάμου και διάλυση της οικογένειας. Βλ., ενδεικτικά, «Η ερυθρά Ρωσία. Ο εξευτελισμός της θρησκείας», *Ελευθερία*, 24 Ιανουαρίου 1925, σ. 5, «Με έντιμον εργασία», *Ελευθερία*, 29 Απριλίου 1925, σ. 1.

113. «Εργασία Ιεράς Συνόδου. Κομμουνισμός», *Ελευθερία*, 6 Μαΐου 1931, σ. 3.

γάνδας. Η σύσκεψις κατέληξε εις την απόφασιν όπως απευθύνη έκκλησιον προς τους καταστηματαρχας, εργοστασιάρχας, τεχνίτας, εργολάβους, επιστήμονας, διδασκάλους, εκκλησιαστικά σωματεία, σχολικὰς επιτροπὰς, δημορχεία, κτλ, εις την οποίαν τονίζονται τα ακόλουθα. Να μη προσλαμβάνονται υπό ατόμων και σωματείων εγνωσμένοι κομμουνιστάι τεχνίται και εργάται, τους δε τυχόν αποκαλυπτόμενους τούτους να απολύουν. Να καταγγέλλονται υπό των γονέων οι κομμουνιστάι διδάσκαλοι εις το Γραφείον της Παιδείας και τον Αρχιεπίσκοπον και να αποσύρονται των σχολείων οι μαθηταί μέχρις ώτου επιτευχθή η απομάκρυνσις των κομμουνιστών διδασκάλων. Να αποτρέπονται οι εκ των χωρίων ερχόμενοι εις τας πόλεις προς εκμάθησιν της τέχνης νεαροί από του να έρχονται εις επικοινωνίαν με άτομα προσβεβλημένα από το μικρόβιον του κομμουνισμού». ¹¹⁴

Τον Μάιο του 1931 η Ιερά Σύνοδος αφόρισε τον ποιητή και μέλος του ΚΚΚ Τεύκρο Ανθία λόγω του κειμένου του «Η Δευτέρα Παρουσία». ¹¹⁵ Η έντασις της περιόδου αντικατοπτρίστηκε και με δηλώσεις αποκήρυξης μεταξύ μελών της ίδιας οικογένειας. Στην εφημερίδα *Λαϊκή Δύναμις*, στις 14 Αυγούστου 1931, δημοσιεύθηκε δήλωσις αποκήρυξης ενός κομμουνιστή από τη μητέρα του, στο χωρίο Ακανθού, διότι πρέσβευε «αντιχριστιανικὰς και ανθεθικὰς αρχὰς». ¹¹⁶

Ο κληρικός της Αρχιεπισκοπής, Γεννάδιος Μαχαيريώτης, σε άρθρο του με αφορμή τις κατηγορίες εναντίον τριών δασκάλων ότι ασπάστηκαν τον κομμουνισμό, διαπίστωνε «δηλητηριασμό των απλοϊκών ανθρώπων με κομμουνιστικήν προπαγάνδα». Δήλωνε, μάλιστα, ότι δεν μπορούσε κάποιος να είναι δάσκαλος και κομμουνιστής και καλούσε τους κομμουνιστές δασκάλους να παραιτηθούν, αλλιώς «εκείνο το οποίο δεν κάμνεται μόνοι σας, πρέπει να σας το επιβάλουν οι θρησκευτικοί αρχηγοί», οι οποίοι θα έπρεπε να τους «απομακρύνουν από το επάγγελμα και να τους αποκόψουν από το σώμα της Εκκλησίας». ¹¹⁷ Δημοσιεύθηκαν, επίσης, σειρά άρθρων του Αρχιερατικού Επιτρόπου Κερύνειας και Μόρφου εναντίον του ΚΚΚ. ¹¹⁸ Με αυτές τις

114. «Προς λήψιν μέτρων κατά του κομμουνισμού. Σύσκεψις σωματειακών αντιπροσώπων», *Ελευθερία*, 17 Ιουνίου 1931, σ. 2.

115. «Αφορισμός αθεϊστού διδασκάλου», *Ελευθερία*, 2 Μαΐου 1931, σ. 3.

116. Παρατίθεται στο Γ. Ιωάννου, «Κοινωνικοοικονομική Ανάπτυξη και Εθνικισμός: Εθνικισμός και Διαφύσησις στον Κυπριακό Τύπο, 1900-1931», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, XXXIII, Λευκωσία 2007, σ. 383-413.

117. «Οι παραβάται. Εκπαιδεύσις και κομμουνισμό», *Ελευθερία*, 25 Απριλίου 1931, σ. 1-2.

118. «Κομμουνισμός και ισότης», «Κομμουνισμός και θρησκεία», «Κομμουνισμός και ιδιοκτησία», «Κομμουνισμός και η πατρίς», *Ελευθερία*, 10 Ιουνίου 1931, σ. 1, 4 Ιουλίου 1931, σ. 1, 5 Αυγούστου 1931, σ. 1 και 26 Αυγούστου 1931, σ. 1 αντίστοιχα.

ενέργειες, η πολιτική της περιόδου και οι συλλογικότητες διεκδίκησης του ενωτικού αιτήματος, διελάμβαναν ιδεολογικό χαρακτήρα και, ταυτόχρονα (παρά τη μικρή αριθμητικά δύναμη του Κομμουνιστικού Κόμματος), δημιουργείτο πρόβλημα ενότητας και συνοχής στον αντιιμπεριαλιστικό αγώνα.

11. ΚΑΤΑΛΗΚΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Συνοψίζοντας τα προλεχθέντα, ένας συνδυασμός παραγόντων επέτρεψε στην Εκκλησία να συνεχίσει να ασκεί κυρίαρχο ρόλο στο πλαίσιο της ελληνικής κοινότητας, παρά την αμφισβήτηση των προνομίων και εξουσιών της από τους Βρετανούς. Οι παράγοντες αυτοί είναι: υλικό – η οικονομική ισχύς της –, πολιτικό – όπως η συνεχιζόμενη διάκριση του πολιτικού (εκλογικού) σώματος σε χριστιανούς και μουσουλμάνους –, πολιτισμικοί, πνευματικοί, ιστορικοί αλλά και η ίδια η προσαρμοστικότητα της. Η σύγκρουση με τους Βρετανούς και ο ρόλος της ως ο μόνος αυτόχθων φορέας εξουσίας τη συγκεκριμένη περίοδο, της επέτρεψαν να τεθεί επικεφαλής του κινήματος με στόχο την Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Η υιοθέτηση αυτού του πολιτικού αιτήματος της έδωσε τη δυνατότητα να αποκτήσει ένα ισχυρό ιδεολογικό εργαλείο επιβολής στο οποίο δεν μπορούσε εύκολα να αντιταχθεί κανένας Ελληνοκύπριος.

Η Εκκλησία της Κύπρου αποτέλεσε, σε σημαντικό βαθμό, συλλογικό εκφραστή του ευρύτερου αστικού και συντηρητικού πολιτικού χώρου, καθώς και του ενωτικού αιτήματος. Το οργανωτικό της δίκτυο ήταν το υπόβαθρο πάνω στο οποίο οικοδομήθηκε η επαφή με τις λαϊκές μάζες και, ιδιαίτερα, τις αγροτικές. Ο σεβασμός του οποίου τύγχανε η Εκκλησία στους κόλπους της κυπριακής κοινωνίας βοηθούσε στη συμμόρφωση των κατώτερων στρωμάτων με τις επιταγές της. Ολόκληρη η πολιτική ζωή τελούσε υπό ένα ιδιότυπο καθεστώς δικαιώματος «αρνησικυρίας» το οποίο διέθετε και διατηρούσε ο ανώτερος κλήρος της Εκκλησίας της Κύπρου. Οι κοινωνικές και ιδεολογικές διεργασίες που σημειώνονταν δεν προκάλεσαν τις ανατροπές εκείνες που θα μπορούσαν να επηρεάσουν τον παραδοσιακό εκκλησιαστικό θεσμό, ο οποίος κατόρθωνε σε σημαντικό βαθμό να τις ενσωματώνει. Η δύναμη ορισμένων κοινωνικών θεσμών (όπως η εκκλησία) είναι τόσο μεγάλη που, ακόμα και αν αποδομηθούν μέσω της αποκάλυψης της κοινωνικής τους καταγωγής, δεν σταματούν να ασκούν επίδραση στην κοινωνία στο σύνολο της.¹¹⁹

119. S. Bruce, *Κοινωνιολογία*, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σ. 39.

Η ανάδειξη της διαίρεσης μεταξύ αδιάλλακτων και διαλλακτικών, μέσα στα πλαίσια των εκκλησιαστικών θεσμών, αποτέλεσε καταλυτικό στοιχείο στην εξέλιξη της κυπριακής πολιτικής ζωής. Η διαίρεση αυτή σημάδεψε τη μετέπειτα συγκρότηση των πολιτικών δυνάμεων της Κύπρου, ιδιαίτερα εκείνων του ευρύτερου χώρου της Δεξιάς και της Κεντροδεξιάς. Το δε συγκεκριμένο σχίσμα συνιστά το πλαίσιο κατανόησης των θέσεων πολιτικών προσώπων και οργανώσεων σε κάθε φάση και μορφή του κυπριακού ζητήματος.

Νίκος Π. Μουζέλης

Γέφυρες
μεταξύ
νεωτερικής και μετανεωτερικής
κοινωνικής θεωρίας

Κυκλοφόρησε

ΝΙΚΟΣ Π. ΜΟΥΖΕΛΗΣ

ΓΕΦΥΡΕΣ
ΜΕΤΑΞΥ ΝΕΩΤΕΡΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΕΩΤΕΡΙΚΗΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ

Μετάφραση:

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΑΠΕΤΑΝΓΙΑΝΝΗΣ

Επιμέλεια:

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΛΙΟΤΖΗΣ

ISBN 978-960-310-347-9

Σελίδες 420

ΕΚΔΟΣΕΙΣ Σόλωνος 84, τηλ. 210 36 08 180, 210 36 02 646, FAX 210 36 12 092

ΘΕΜΕΛΙΟ <http://www.themelio-ekdoseis.gr>, e-mail: info@themelio-ekdoseis.gr